

**پیامدهای اجتماعی و فرهنگی ویروس کرونا در زیست جهان های دینی:
روایتی جامعه شناختی از ایستارها و رفتارهای کنشگران دینی و اجتماعات
دینی در جهان کرونایی شده**

سید محمود نجاتی حسینی [خراسانی]

دکترای جامعه شناسی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی و مدیرگروه دین انجمن انسان شناسی ایران
nejati.hosseini@gmail.com

چکیده

این مقاله «مفصل و مصور»، روایتی جامعه شناختی از بازتاب «جهان کرونایی شده» از ۲۰۲۰ میلادی تا کنون در/ بر «زیست-جهان های دینی از قم تا رم» است. این روایت که مبانی تئوریک و تحلیلی آن منظر «جامعه شناسی دین و انسان شناسی دین» است و از حیث منابع داده ها نیز مستند به گزارش های رسانه ای ملی و جهانی و چندزبانی فرهنگی (انگلیسی، عربی و فارسی) است. در این روایت تلاش شده تا هم رخدادهای رخ داده در «زیست جهان های دینی ابراهیمی» (یهودیت، مسیحیت و اسلام) و هم «زیست جهان های دینی آسیایی» (هندویسم، بودیزم و زرتشتی) و هم مسائل اجتماعی چالشی محتمل الوقوع برای این زیست جهان های دینی از منظر جامعه شناسی دین و انسان شناسی دین توصیف و تفسیر شوند؛ و هم اینکه خود تصاویر به عنوان راویان اجتماعی با مخاطب این مقاله درباره رخدادهای رخ داده جهان کرونایی شده و زیست جهان های دینی از قم تا رم حرف بزنند. این مقاله به عنوان یک تجربه زیسته پژوهشی، احتمالاً شروع خوبی است برای اصحاب جامعه شناسی دین و انسان شناسی دین در ایران، تا این نوع ژانر روایتگری ترکیبی (جامعه شناختی و انسان شناختی دینی و ژورنالیزم سایبری دین) را نیز برای توصیف و تفسیر و تبیین رخدادهای اجتماعی مرتبط با زیست جهان دینی، هم در هر چهار تراز «محلّی، ملی، منطقه ای و جهانی» و هم در تراز «بینادینی» آزمون کنند.

واژه های کلیدی: جهان کرونایی شده، زیست جهان های دینی، جامعه شناسی دین، انسان شناسی دین و ژورنالیزم سایبری دین.

مقدمه

تکوین در هاله ابهام ویروس کرونا در انتهای سال ۲۰۱۹ میلادی از ووهان چین و شیوع اپیدمیولوژیک (سرایت و شیوع و واگیری موضعی) آن به دیگر شهرهای چینی و سپس پاندمیک شدن (همه گیر شدن سرایت و جهانی شدن شیوع) ویروس کرونا در ۲۰۲۰ میلادی به همه جهان، همچنان محل بحث‌های علمی، عمومی و سیاسی در سرتاسر جهان است؛ به طوری که در حال حاضر مضمون اصلی فضای بحث‌های دانش پژوهی (بحث‌های تخصصی علمی پزشکی) و عمومی (بحث‌های در گرفته در شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های دیداری، شنیداری، نوشتاری، رسانه‌های ماهواره‌ای و اینترنت جهانی)، نحوه تکوین و سرایت ویروس کرونا نیز متدهای پزشکی درمان مبتلایان به ویروس کرونا و در نهایت استراتژی‌های پزشکی و سیاسی و اجتماعی برای پیشگیری از پیشرفت روزافزون و حیرت آور جهانی ویروس کروناست.

اما این فقط فضاها و مواضع عرفی^۱ و زندگی روزمره دنیوی نیست که متأثر از ویروس کرونا شده‌اند؛ بلکه در آن سوی زیست جمعی همه ما، زیست جهان معنوی دینی^۲ نیز به طرز حیرت آور، باورنکردنی، غیر منتظره و پیش بینی ناپذیر، شروع به کنش و واکنش در مواجهه با ویروس کرونا کرده است.

نوشتار حاضر، روایتی است جامعه‌شناختی از این دست کنش - واکنش‌هایی که هم دین‌گرایان (کنشگران دین‌ورز، پیروان ادیان و معتقدان به دین)، هم اجتماعات دینی (نهادهای دینی مانند کلیسا، مسجد، کنیسه و معبد، فضاهای مقدس و مکان‌های مذهبی مانند صومعه‌ها و مکان‌ها و حرم‌های زیارتی و هم سازمان‌های دینی مانند روحانیت) در مواجهه با کرونا (از انکار تا پذیرش و از مقاومت و اعتراض و مخالفت تا همراهی و مشارکت) داشته‌اند.

هر چند نقطه تمرکز این روایت زیست جهان چندفرهنگی (عربی، پارسی، ترکی، هندی و اردویی، پالی و مالی) اسلامی در سرتاسر خاورمیانه، شمال آفریقا و آسیای میانه و آسیای شرقی است، به صورت مقایسه‌ای - و البته در حد اطلاعات مستند در دسترس - به زیست جهان‌های دینی غیر اسلامی (مسیحی، یهودی، هندو بودیزم، کنفوسیوسی - تائویستی و شینتویی) نیز به طور مختصر در حد نیاز برای توصیف و روایت توجه شده است.

مسئله محوری این مقاله این است که: «چرا و چگونه در جهان کرونایی شده، مهم‌ترین موضع - فضای غیر عرفی و سکولار جهان معاصر ما - «زیست جهان دینی» - با پاندمی ویروس کرونا مواجهه داشته، به آن واکنش نشان داده و نیز

1- Profane / Secular.

2- Spiritual

تحت تأثیر آن قرار گرفته و ایستار و رفتار زیست جهان دین گرایان و دین ورزان و اجتماعات دینی را نیز متأثر ساخته است.

مسئله مزبور به تبع پرسش‌های مهمی را برای این نوشتار پیش روی قرار می‌دهد:

- زیست جهان‌های دینی در برابر ویروس کرونای ۲۰۲۰، چه مواجهه‌ای داشته و دارند؟

- زیست جهان‌های دینی برای پیروان و اجتماعات دینی در مقابله با این ویروس چه توصیه‌هایی ارائه داده و می‌دهند؟

- ویروس کرونا چگونه ایستارها و رفتارهای دین گرایان در زیست جهان‌های دینی را متحول نموده است؟

- تبعات و پیامدهای جهان کرونایی شده برای آینده‌های نزدیک و دور این زیست جهان‌های معنوی ابراهیمی و آسیایی چه خواهد بود؟

روش پژوهش

از حیث روش هم مبنای نوشتار در اصل «مطالعه اسنادی» است؛ اما با توجه به اینکه هنوز ادبیات تخصصی و علمی این مضمون - به دلیل تازگی رخداد واقعی مضمون در جهان عینی - ساخته و پرداخته نشده است، بنابراین نویسنده نوشتار ناگزیر به ادبیات نسبتاً تخصصی و عمومی این مضمون که در فضای رسانه‌ای در دسترس است، متکی شده است. از این رو منابع داده‌های نوشتار نیز گزارش‌های ژورنالیستی، داده‌های اینترنتی و همچنین برخی تحلیل‌های مندرج در وب‌نوشته‌های نویسنده در شبکه اجتماعی است^(۱). هر چند در حد مقدمات از برخی مقالات و گزارش‌های کارشناسی مرتبط تر نیز بر حسب مورد و نیاز استفاده شده است.

روی هم رفته ساختار نوشتار حاضر نیز طوری طراحی شده است تا بتوان در آن هم روایتی «جامعه‌شناختی» و گزارشی «مردم‌نگارشی» (اتنوگرافیک) از «زیست جهان دینی کرونایی شده» را دید و هم شاهد طرح برخی ایده‌های تئوریک (الاهیاتی و جامعه‌شناختی) مرتبط با «فاجعه» (فاجعه‌ای جهان‌گیر مانند ویروس کرونا) بود. به این منظور مروری بر ادبیات فارسی، عربی و انگلیسی مرتبط با بحث «کرونا و دین» خواهیم داشت و به طور مختصر در ضمن این روایت تحلیل‌های «الهیات فاجعه»^۱ نیز به «جامعه‌شناسی دینی فاجعه»^۲ هم نظر خواهیم کرد (ر.ک: نجاتی حسینی، فروردین ۱۳۹۸، کانال و سایت خبرگزاری مهر، ۲۶ مارس ۲۰۱۹)^(۳). در ضمن همان توضیحات به صورت فشرده نیز توصیفی از برخی مواضع موافق/مخالف در زیست جهان‌های دینی در مواجهه با ویروس کرونای ۲۰۲۰ میلادی ارائه خواهیم نمود.

1- Theology of Disaster.

2- Religious Sociology of Disaster.

۱- جهان کرونایی شده و زیست جهان‌های دینی ابراهیمی و آسیایی

در این قسمت از مقاله، گزارشی مردم‌نگاشتی (اتنوگرافیک) و البته با مایه‌های جامعه‌شناختی از داده‌های مرتبط با «جهان کرونایی شده» و تأثیر آن بر «زیست جهان‌های دینی» ابراهیمی (یهودیت، مسیحیت و اسلام) و آسیایی (هندویزم، بودیزم و زرتشتی) (داده‌های اینترنتی: هفته اول و دوم فروردین ۱۳۹۹ خورشیدی/ هفته آخر مارس ۲۰۲۰ میلادی) خواهم داشت.

آغاز مرور نیز با ادبیات انگلیسی است: نخست به خاطر گستردگی دامنه ادبیات انگلیسی‌زبان تولیدشده طی همین مدت نه‌چندان کوتاه از شروع ویروس کرونا (حدود ۹۰ روز از ماه فوریه ۲۰۲۰ میلادی/ دی ماه ۱۳۹۹ خورشیدی) درباره ویروس کرونا؛ دوم به لحاظ دامنه تأثیرات جهان کرونایی شده بر زیست جهان مسیحی، آیین‌های مذهبی و مراسم معنوی مسیحیان به‌ویژه حضور هفتگی در کلیسا برای دعا، تشریفات مذهبی به‌ویژه در حوزه کفن و دفن متوفیان عادی و همچنین تشییع جنازه کرونایی‌ها و رفتارهای دینی مسیحیان جهان به‌ویژه مسیحیان اروپایی و امریکایی.

واضح است بخش مهمی از ادبیات مربوط به تأثیر ویروس کرونا بر زیست جهان مسیحی در قاره پهناور امریکای لاتین، جنوبی، مرکزی و حوزه کارائیب است که عمدتاً به زبان اسپانیولی است و علی‌رغم اهمیت آن، برای مرور ادبیات از این دایره بیرون گذاشته شده است؛ زیرا متأسفانه نویسنده به این زبان تسلط نداشته است. بنابراین نمونه‌هایی که به صورت معرف انتخاب شده و در اینجا توصیف و گزارش می‌شود، عمدتاً مربوط به تأثیرات ویروس کرونا و شکل‌گیری جهان کرونایی شده اروپایی - امریکایی بر زیست جهان مسیحی غربی است.

در همین زمینه نیز برای زیست جهان یهودی و تأثیرات ویروس کرونا بر زیست جهان عبری هم صرفاً به ادبیات انگلیسی‌زبان مرتبط با موضوع اکتفا شده است؛ زیرا در اینجا نیز متأسفانه به دلیل ناآشنایی نویسنده با زبان عبری، امکان استفاده از ادبیات زبان عبری که در اسرائیل (فلسطین اشغالی) درباره ویروس کرونا و زیست جهان دینی یهودی تولید شده، میسر نبوده است.

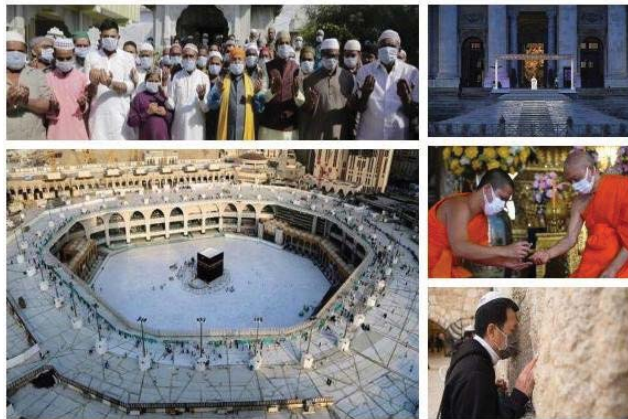
درباره ادیان آسیایی نیز به‌ویژه هندو بودیزم، که حوزه سرزمینی اصلی آن هند و قاره آسیاست هم به همین منوال از ادبیات مرتبط تولیدشده به زبان انگلیسی استفاده شده است. در مجموع آنچه در اینجا به صورت مختصر گزارش می‌شود، صرفاً ادبیات انگلیسی‌زبان درباره تأثیر جهان کرونایی شده بر «زیست جهان دینی یهودی - مسیحی» و «زیست جهان دینی هندو - بودیزم» است.

درباره دین ایرانی - آسیایی مهم دیگر یعنی «دین زرتشتی» باید خاطر نشان ساخت که با جست‌وجوهای لاتین و پارسی، داده‌هایی اندک برای نشان دادن

تأثیرات جهان‌کرونیایی شده بر «زیست‌جهان‌مذهبی‌زرتشتی» در این مقاله به دست‌آمد که در جای خود خواهد آمد.

با تمام اینها برخی از داده‌های مرتبط با «زیست‌جهان‌های دینی ابراهیمی و آسیایی و جهان‌کرونیایی شده» در حداقل شمارش به فارسی نیز تولید شده که ما از آنها نیز در اینجا استفاده خواهیم کرد. یکی از نمونه‌های معرف و خواندنی از این دست، گزارش‌های تحلیلی فارسی درباره «دین و کرونا»، که برای نشان دادن وجه مقایسه‌ای، بین‌دینی و چندفرهنگی «زیست‌جهان‌کرونیایی شده ادیان جهان» نیز بسیار سودمند است، گزارش فشرده «سایت ایگنا» با عنوان «تأثیر و تأثر پیروان ادیان در بحران جهانی شیوع کرونا» است که کل آن در زیر آمده است (سایت خبرگزاری قرآنی ایران، ایگنا، ۱۱ فروردین ۱۳۹۹).

تصویر ۱: نیم‌رخ از فضاها و مناسک مذهبی چندفرهنگی و چنددینی در جهان‌کرونیایی شده (یهودیت، مسیحیت، اسلام، هندوئیسم و بودیسم)

۱-۱- تأثیر و تأثر پیروان ادیان در بحران جهانی شیوع کرونا

به گزارش ایگنا اخیراً «جان اوپال»، استاد آمریکایی دانشکده تاریخ و مطالعات کلاسیک در دانشگاه «مک‌گیل» کانادا در مقاله‌ای در روزنامه گلوب اند میل نوشت: «من در کانادا در شهر مونترال زندگی می‌کنم که اصول جدایی دین از جامعه در آن شدیداً رعایت می‌شود. تنها نشانه دینی که در اطراف خود می‌بینم، زنان مسلمان و محجبه‌ای هستند که قوانین استانی، حضور آنها را در مدارس و ادارات دولتی منع کرده است». وی افزود: «من و همسرم، فرزندان خود را بر اساس انسانیت و صداقت پرورش می‌دهیم، نه اصول دینی. با این حال در شرایط کنونی که بحران کرونا جهان را فراگرفته است، احساس می‌کنم تنها با دعا و نیایش آرامش پیدا می‌کنم» (سایت خبرگزاری قرآنی - ایگنا، ۱۱ فروردین ۱۳۹۹).

۲-۱- نقش رهبران مذهبی در بحران کرونا

هر چند هزاران مراسم دینی در سرتاسر جهان به خاطر شیوع کرونا لغو شده است، رهبران ادیان مختلف مرتباً با دعا و سخنان دینی می‌کوشند تا به پیروان خود آرامش ببخشند و از آنان در برابر اضطراب و استرس ناشی از این بیماری حمایت کنند. به تازگی پاپ از پیروان خود خواست تا برای افرادی که بخش خدمات عمومی در رم را فعال نگه داشته‌اند، دعا کنند. آیت‌الله سید علی سیستانی، مرجعیت عالی شیعه عراق نیز به تازگی گفت که کادر پزشکی به اندازه افرادی که از مرزهای میهن خود دفاع می‌کنند، مهم هستند و از مردم این کشور خواست که برای کادر درمانی دعا کنند. همچنین مجمع خاخام‌های اروپایی به کنیسه‌ها درباره چگونگی پاسخ به شیوع این بیماری توصیه‌هایی کرد و از مردم خواست که آرامش خود را حفظ کنند (همان).

۳-۱- نقش آفرینی جوامع دینی

بسیاری از گروه‌های مذهبی همچنان به ارائه خدمات خیریه از جمله اهدای تجهیزات پزشکی به جوامع محروم ادامه می‌دهند و رهبران دینی درباره گروه‌های آسیب‌پذیر ابراز نگرانی کرده‌اند. مؤسسات خیریه کاتولیک در ایتالیا هنوز آشپزخانه‌های پخت سوپ برای افراد فقیر را با رعایت ملاحظات بهداشتی، فعال نگه داشته‌اند و سازمان‌های یهودی در ایالت کالیفرنیا در حال جمع‌آوری کمک‌های مالی برای خانواده‌های کم‌درآمد، پناهندگان و سالمندان هستند (همان).

۴-۱- تأثیرپذیری مراسم دینی از کرونا

بسیاری از نهادهای دینی در حال بستن مکان‌های عبادت یا محدود کردن اجتماعات عمومی هستند. در یک اقدام فوق‌العاده در ماه گذشته، عربستان سعودی ورود افراد خارجی را ممنوع اعلام کرد و سفر به مکه و مدینه را برای عمره متوقف کرد. عربستان همچنین مسجدالحرام در مکه و مسجدالنبی (ص) را در مدینه برای ضد عفونی کردن بست. بسیاری از مساجد، اقامه نماز جمعه را لغو کرده‌اند و کشورهایی مانند کویت و مالزی و ایران و... از مردم خواسته‌اند تا فعلاً در خانه نماز بخوانند. همچنین جشن‌های سال نو بودایی که طی آن معمولاً هزاران نفر برای مراسم آب‌بازی و دیگر مراسم جمع می‌شوند، در سراسر آسیای جنوبی لغو شده است (همان).

اما در هند هر چند نارندرا مودی، نخست‌وزیر این کشور از مردم خواسته بود که در اجتماعات عمومی شرکت نکنند، هزاران نفر که بسیاری از آنها ماسک‌های جراحی زده بودند، در جشن هولی شرکت کردند. بسیاری از مراسم دینی شامل

دست دادن و یا بوسیدن اشیای مقدس است. برخی مقامات دینی برای پیشگیری از شیوع این بیماری، راه‌حلهایی اتخاذ کرده‌اند. مثلاً کلیسای کاتولیک رم، پخش تلویزیونی دعای روزانه پاپ و موعظه یکشنبه او را به طور زنده آغاز کرده است. همچنین پخش زنده مراسم مذهبی کلیسای ملی واشنگتن، ۲۵ هزار بیننده را به خود جلب کرد (همان).

۱-۵- تأثیرپذیری مراسم دینی در آینده

این امکان وجود دارد که حج امسال لغو شود. هر چند چنین تصمیم احتمالی که تقریباً سه میلیون مسلمان را که امسال قصد سفر را داشتند، غمگین می‌کند، این اتفاق، بی‌سابقه نیست. مراسم حج تاکنون چهل بار از جمله به خاطر شیوع وبا و طاعون به حالت تعلیق درآمده است. همچنین در ماه رمضان احتمالاً مراسم افطاری عمومی در جوامع اسلامی در گوشه و کنار جهان لغو خواهد شد (سایت ایکن، ۱۰ فروردین ۱۳۹۹).

جشن‌های هفته مقدس مانند همایش «پالم ساندی» و راهپیمایی مراسم جمعه خوب^۱ برای اولین بار در تاریخ مدرن بدون حضور جمعیت انجام خواهد شد، هر چند ممکن است این مراسم به طور زنده از تلویزیون پخش شود. مراسم عید پاک و ماه رمضان که با فاصله چند هفته در ماه آینده رخ می‌دهد، به دلیل سیاست فاصله‌گیری اجتماعی با تغییرات بزرگی روبه‌رو خواهد شد. به عنوان مثال، زائرانی که امیدوارند از مکان‌های مقدس مسیحی، یهودی و اسلامی در بیت‌المقدس دیدن کنند، باید آماده شوند تا دو هفته قرنطینه را تحمل کنند؛ زیرا احتمالاً محدودیت‌های سفر به سرزمین‌های اشغالی همچنان برقرار است (همان).

۲- کرونا و زیست جهان ادیان ابراهیمی

۲-۱- جهان کرونایی شده و زیست جهان یهودی

زیست جهان دینی یهودی در پابندی به شریعت عهد عتیق (آموزه‌های تورات عبری)، رادیکال‌تر از همتای مسیحی خود است. بنابراین وام گرفتن از منجی‌گرایی شریعت یهود برای بقا و زیست مقاومتی در برابر فاجعه و مصائب دنیوی، بخشی از آموزه‌های فقهی شریعت یهودیت، مندرج در کتاب مقدس یهودیت و تفسیر فقهی آن، «تورات و تلمود» است که در خدمت آموزه - ایدئولوژی‌های دینی «موعودگرایی» و هزاره‌گرایی نیز هست^(۳).

برای نمونه می‌توان به گزارش زیر توجه نمود که در آن یک دولت‌مرد -

روحانی یهود از آموزه «منجی گرایی» عیسی مسیح، موعود یهودیت و مسیحیت، برای مقابله با «فاجعه ویروس کرونا» بهره می برد، تا نشان دهد که زیست جهان دینی می تواند با اطمینان خاطر از مصون ماندن در برابر بلایا به خوبی با این فاجعه مقابله کند؛ بدون اینکه نیازی به توصیه ها و دستورالعمل های سکولار (توصیه های عرفی و علمی استاندارد در جهان غیر دینی) داشته باشد (۴). جالب اینکه گفته شده خود این روحانی - دولتمرد اسرائیلی (و همسرش) حدود یک هفته پس از این اظهار نظر به کرونا مبتلا شده اند.

«وزیر بهداشت اسرائیل: مسیح در عید پاک، ما را از شر کرونا نجات می دهد!»: وزیر بهداشت رژیم صهیونیستی معتقد است که آموزه های تورات و مسیح (ع) نجات دهنده یهودیان از ویروس کروناست؛ موضوعی که انتقادهای زیادی را به همراه داشته است. به گزارش ردنا (ادیان نیوز)، به نوشته روزنامه فرمانطقه ای القدس العربی، یعقوب لیتسمان، وزیر بهداشت دولت اسرائیل که عضو حزب «اتحاد یهودیت توراتی» و از یهودیان خریدیم (یهودیان متعصب) ساکن اراضی اشغالی است، در سخنانی اظهار کرد که حضرت مسیح (ع) در عید پاک می آید و آنها را از شر ویروس کرونا و تمامی مشکلات رها خواهد کرد. وی این اظهارات را که نشان دهنده چهره دیگری از درگیری ها در جامعه صهیونیستی است، در پاسخ به پرسش خبرنگار شبکه ۱۲ تلویزیون این رژیم درباره باقی ماندن اسرائیلی ها در قرنطینه تا زمان برگزاری عید پاک مطرح کرد. اظهارات لیتسمان که مخالف با توصیه های بهداشتی مقامات اسرائیل برای مقابله با کرونا بوده، انتقادهای زیادی را به همراه داشته است و باعث شد تا آویگدور لیرمن، وزیر جنگ سابق این رژیم و رئیس حزب «اسرائیل خانه ما»، وی را «وزیر بهداشتی بازمانده از قرن نوزدهم» بنامد (سایت ادیان نیوز - ردنا، ۱۰ فروردین ۱۳۹۹).

در همین زمینه شاهد مثال، اظهارات یک اسرائیلی است که درباره بازماندن مراکز فرهنگی دینی شریعت یهودی، کنیسه ها و عبادتگاه ها، با وجود اعمال محدود قرنطینه کرونایی در سرزمین های اشغالی، بسته بودن همه مراکز تجمع و نیز محدودیت های رفت و آمد و گردهمایی صحبت می کند. بر اساس اظهارات او ظاهراً زیست جهان دینی یهودی عبری چندان اهمیتی به توصیه های عرفی و سکولار جهان غیر دینی برای تعلیق یا تحدید مناسک دینی یهودی نمی دهد. یک اسرائیلی دیگر نیز در گفت و گو با روزنامه «هاآرتص» در انتقاد از اظهارات لیتسمان عنوان کرد: پاسخ لیتسمان به سؤال خبرنگار، بوی جهل و نادانی

می‌دهد. وی افزود: حتی در دوره‌های بحران نیز دین بالاتر از هر چیز دیگری قرار می‌گیرد. مدارس، دانشگاه‌ها، مراکز فرهنگی و غیره بسته شده‌اند، اما مدارس دینی و کنیسه‌ها همچنان درهایشان باز است. اما با وجود این انتقادهای، لیتمان همچنان از موضع خود مبنی بر ضرورت بازماندن مراکز دینی دفاع می‌کند. نکته قابل توجه این است که خریدی‌های اسرائیل به دستورالعمل‌های مقامات این رژیم برای جلوگیری از تجمع بیش از ده نفر احترام نمی‌گذارند و زندگی خود را طبق معمول ادامه می‌دهند؛ مسئله‌ای که زمینه‌ساز شیوع قابل توجه کرونا در اراضی اشغالی است (همان).

اما ایفای پروتکل مقابله با ویروس جهان‌گیر کرونا بر اساس استانداردهای سازمان جهانی بهداشت و همراهی مبتنی بر «عقلانیت مدنی» در زیست‌جهان‌های ادیان ابراهیمی، متفاوت است. برای نمونه - همان‌گونه که خواهیم دید - در زیست‌جهان ادیان ابراهیمی، «زیست‌جهان مسیحی» قابل مقایسه با «زیست‌جهان اسلامی» و «زیست‌جهان یهودی» نیست. مثلاً بیشترین رادیکالیسم دینی در زمینه تخطی از پروتکل مقابله با ویروس جهان‌گیر کرونا بر اساس استانداردهای سازمان جهانی بهداشت، مربوط به جهان یهودی و به‌ویژه شهرهای یهودی‌نشین مذهبی (به‌ویژه بیت‌المقدس / اورشلیم) است. بر اساس گزارش‌های مستند رسانه‌های خبری جهانی، یهودی‌های متعصب و بنیادگرا - از منظر جامعه‌شناسی سیاسی دین - همچنان در برخی از محلات و مناطق یهودنشین مذهبی به برگزاری مراسم آیینی جمعی (مانند نماز جمعی در کنیسه‌ها و دعا در کنار دیوار ندبه بیت‌المقدس و تلاش برای ورود به صحن بیت‌المقدس و زرات اماکن مذهبی بسته‌شده توسط دولت) با وجود ممانعت سربازان اسرائیلی ادامه می‌دهند (همان).

این در حالی است که دولت همچنان مشغول اجرای مقررات پروتکل استاندارد سازمان جهانی بهداشت برای قرنطینه‌خانگی و اعمال فاصله‌گیری اجتماعی برای زندگی روزمره (پروفان و سکولار) و تسری این مقررات به «زیست‌دینی و فضاهای دینی» در اسرائیل است. حتی با وجود برخی فتاوی فقهای یهود (خاخام‌ها) مبنی بر لزوم رعایت پروتکل مقابله با ویروس کرونا از سوی یهودیان و انجام آیین‌های عبادی به صورت فردی تا رفع مشکل کرونا و برخلاف «یهودیان سکولار» که با این فتوا و پروتکل دولت اسرائیل هیچ‌گونه مشکلی ندارند، «یهودیان رادیکال و بنیادگرای مذهبی» همچنان با این پروتکل که از نظر آنها مغایر با شریعت‌گرایی و ایمان یهودی است، مخالفت می‌ورزند. قطبی شدن یهودیان اسرائیل به «یهودیان سکولار / مذهبی» از منظر جامعه‌شناسی دین، مهم‌ترین تعیین‌کننده تنش و چالش مذهبی آیینی در

تصویر ۲: تجمع جمعی از بنیادگرایان یهودی معترض در مخالفت با تصمیم قرنطینه دولتی در بیت المقدس

تصویر ۳: حضور سربازان اسرائیلی در صحن بیت المقدس برای اجرای قرنطینه کرونایی

تصویر ۴: درگیری جمعی از بنیادگرایان یهودی با پلیس در مخالفت با سیاست قرنطینه در اسرائیل

دویچه وله فارسی، ۴ آوریل ۲۰۲۰، ۳۱ مارس ۲۰۲۰ / سایت بی بی سی فارسی و جهانی، ۳۰ مارس ۲۰۲۰.

اعلام منع تردد در محلات مسکونی یهودیان ارتدکس در اراضی اشغالی: شهر مذهبی بنی براق عملاً قرنطینه شده است. بی توجهی یهودیان حریدی

جهان کرونایی اسرائیل (سرزمین های اشغالی و فلسطین اشغالی) و همچنین «بحران هویت در مرجعیت فقهی» خاخام های یهودی دولت گرا/ مردم گرا/ میانه گراست (همان).

برای نمونه ای مستند از آنچه گفته شد، می توان به گزارش خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا) از این رویداد مذهبی سیاسی مهم که در مقابله و مخالفت یک «جمعیت مذهبی یهودی» با «پروتکل جهانی مقابله با ویروس کرونا» شکل گرفته و به نقل از خبرگزاری های معتبر جهان مدون شده، اکتفا نمود (سایت ایسنا، ۱۶ فروردین ۱۳۹۹).

این گزارش و همچنین محتوای گزارش های مشابه رسانه های جهانی نشان می دهد که چرا و چگونه «زیست جهان دینی یهودی» و «زیست جهان غیر دینی یهودی» در یک فضای سرزمینی واحد به دو صورت مغایر هم با پروتکل جهانی و استاندارد مقابله با ویروس جهان گیر کرونا مواجه می شوند (سایت تی آر تی نت فارسی، ۳۱ مارس ۲۰۲۰ / سایت ای.ای. کام فارسی، ۶ دسامبر ۲۰۱۹ / سایت

و ارتدکس، به افزایش شمار مبتلایان به کرونا منجر شده است. میزان ابتلا به بیماری کرونا در شهرها و محلات مذهبی، هشت برابر دیگر نقاط است. به گزارش ایسنا، شهر مذهبی بنی‌براک و محلات مسکونی یهودیان ارتدکس به کانون‌های شیوع اپیدمی کرونا تبدیل شده‌اند. پلیس با کمک ارتش عملاً راه‌های ورودی و خروجی شهر بنی‌براک را مسدود کرده است. با وجود این اقدامات، بی‌اعتنایی یهودیان محافظه‌کار به توصیه‌ها و مقررات دولت اسرائیل به افزایش شتابان موارد ابتلا به بیماری کرونا در محلات به شدت مذهبی اسرائیل منجر شده است. سایت «تاگس‌شاو» وابسته به شبکه یک تلویزیون آلمان، گزارشی از شیوع مهارگسسته بیماری کرونا در محلات مسکونی یهودیان ارتدکس در اراضی اشغالی دارد. شهر بنی‌براک با دویست هزار نفر جمعیت، مهم‌ترین شهر مذهبی در اراضی اشغالی به شمار می‌آید. این شهر که در استان تل‌آویو واقع است، محل سکونت یهودیان ارتدکس است. ظرف روزهای گذشته، پلیس با خودروهای خود در خیابان‌های این شهر گشت‌زنی کرده است. به گزارش دویچه‌وله، مأموران با استفاده از بلندگو از اهالی درخواست کرده‌اند که در خانه‌های خود بمانند و تنها با هدف خرید یا مراجعه به پزشک، خانه‌های خود را ترک نکنند. بی‌توجهی مردم به مقررات باعث شده که پلیس با کمک ارتش، شهر را مسدود کند و ده‌ها پست نگهبانی در نقاط مختلف این شهر ایجاد کند (سایت دویچه‌وله فارسی، ۴ آوریل ۲۰۲۰ و ۳۱ مارس ۲۰۲۰).

مقاومت نیروهای مذهبی: اهالی مناطق به شدت مذهبی اسرائیل، توصیه‌ها و مقرراتی را که دولت وضع کرده، نمی‌پذیرند و همچنان در مراسم و کلاس‌های مدارس دینی شرکت می‌کنند. برای یهودیان متعصب، سخن‌ها مهم‌تر از قوانین دولتی است. جوانان بنی‌براک حتی نیروهای پلیس را «نازی» خطاب می‌کنند. کار به جایی رسیده است که بنا بر ارزیابی کارشناسان این احتمال وجود دارد که چهل درصد از مردم شهر بنی‌براک به بیماری کرونا مبتلا شده باشند. به‌ویژه وضعیت شهروندان سالمند این شهر باعث نگرانی مسئولان شده است. دولت تلاش دارد تا ۴۵۰۰ نفر از شهروندان مسن‌تر از هشتاد سال را از بنی‌براک خارج کرده و در هتل‌ها اسکان دهد. نفتالی بنت، وزیر جنگ اسرائیل از شیوع بیماری کرونا در بنی‌براک سخن گفته و مقاومت سالمندان را چالشی برای دولت دانسته است. او گفته است: «خطر جانی سالمندان این شهر را تهدید می‌کند. از این رو ارتش پا به میدان نهاده است. وظیفه آنان، خارج کردن افراد سالخورده از این منطقه است» (همان).

جدی نگرستن خطر کرونا: شهروندان مذهبی و ارتدکس، مدت‌ها خطر شیوع این بیماری را جدی نگرستند و برخلاف توصیه دولت در کنیسه‌ها گرد هم آمدند و کلاس‌های دینی خود را برگزار کردند. هشدارهای پلیس و مقامات دولتی نیز به گوش خیلی از آنها نرسیده بود. نزد یهودیان ارتدکس، استفاده از تلفن‌های همراه، اینترنت و رادیو و تلویزیون حرام و قدغن است. بن حیم، کارشناس مسائل دینی در کانال ۱۳ تلویزیون اسرائیل گفته است که نیروهای متعصب اکنون می‌توانند دریابند که تورات، آنها را در برابر ویروس حفاظت نمی‌کند. گفته می‌شود که شتاب شیوع بیماری کرونا در مناطق مذهبی، هشت برابر بیش از دیگر نقاط است (همان).

۲-۲- جهان کرونایی شده و زیست جهان مسیحی

تصویرها برای نشان دادن امر واقع اجتماعی یعنی تأثیر کرونا و بلایی که بر سر فرهنگ جهان مسیحی غرب - دست کم در محدوده سرزمین دینی کاتولیک با یک و نیم میلیارد معتقد و پیرو مسیحی - آورده است، بسیار گویاست. «پاپ فرانسیس»، رهبر کاتولیک‌های جهان در جهان کرونایی و در واتیکان مسیحی کرونایی شده و بدون حضور هزاران نفر از زیارت‌کنندگان همیشگی پاپ به ویژه در روزهای یکشنبه و بدون هرگونه ملاقات‌کننده در حال پیاده‌روی به سمت محل عبادت است. تصویر دیگر، مراسم عبادی پاپ، بی حضور نگاه به مشتاقان مسیحی وی (معمولاً همان ۴۰ تا ۵۰ هزار نفری که هر هفته در میدان سنت پیتر روم، گرد هم می‌آیند تا پاپ را از بالای بالکن معروف واتیکان زیارت کنند) است.

تصویر دیگر نشان‌دهنده «مراسم عبادی مجازی»^۱ پاپ است. این بار پاپ وادار به کاربری رسانه با واسطه مجازی بی-حضور فیزیکی مؤمنان مسیحی شده است. همه این تصویرهای اجتماعی نشان می‌دهد که «فرهنگ دینی عقلانی شده و مدرن شده مسیحیت» - آنگونه که ماکس وبر، جامعه‌شناس بزرگ دین، بانی تبیین و تفسیر این تز محل تأمل و مشتاق ترویج این ایده جامعه‌شناختی غرب‌محورانه بود - چگونه در جهان کرونایی نیز در قالب یک «کنش - واکنش دینی مدرن عقلانی شده» تلاش می‌کند تا نشان دهد که چگونه دین مسیحیت مدرن واتیکان و پاپ در هزاره سوم و در سال ۲۰۲۰ میلادی - برخلاف سلف کلاسیک و سنتی خود در قرون وسطای وحشتناک مسیحی که مخالف علم مدرن و علم‌گرایی پیشرفته بود و دستگاه مهندسی فرهنگی و ولایت فقهی پاپ یعنی انگیزاسیون و تفتیش عقاید را راه انداخت - با زیست جهان پیشرفته علم و فناوری مدرن غربی بر سر مهر است.

1- Cyber Religious Rituals.

در نهایت اینکه تصاویر می‌باید نشان دهند که «زیست جهان دینی مسیحیت» نیز به موازات زیست جهان سکولار با پروتکل استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مواجهه با ویروس جهان‌گیر کرونا همراهی و همکاری می‌کند. این همراهی و سازگاری با پروتکل مقابله با ویروس کرونا و توصیه‌های بهداشتی پزشکی مانند فاصله‌گیری اجتماعی و خودقرنطینگی و قرنطینه‌جمعی در تمام حوزه‌های زیست جهان مسیحی مدرن غربی - از تعلیق و توقف مراسم کفن و دفن و تشییع جنازه جمعی، دعای یکشنبه‌ها، بسته شدن کلیساها، مراسم غسل تعمید و شعائر آیینی عقد و ازدواج کلیسایی - قابل مشاهده است (سایت همشهری آنلاین، ۹ فروردین ۱۳۹۹؛ سایت فرصت نت، ۲۶ اسفند ۱۳۹۸؛ سایت خبرگزاری شبستان، ۳ فروردین ۱۳۹۹؛ سایت خبرگزاری ایرنا، ۱۸ فروردین ۱۳۹۹).

تصویر ۱:۵ اجرای شعائر آیینی مسیحی توسط پاپ فرانسیس، رهبر کاتولیک‌های جهان، در «جهان کرونایی شده» به صورت فردی (واقعی و مجازی) در واتیکان (رم - ایتالیا)

اما در همین سویه و به صورت مقایسه‌ای و برای نشان دادن اینکه چگونه «جهان اروپایی امریکایی کرونایی شده» بر «زیست جهان دینی مسیحیت» تأثیر گذاشته و نیز اینکه چگونه این زیست جهان با یک و نیم میلیارد پیرو نسبت به این تأثیرات، کنش - واکنش نشان داده است، دست کم در مذهب پرشمار کاتولیک و بزرگ‌ترین نهاد - سازمان مذهبی آن واتیکان، کافی است به امر واقع رخ داده در جهان مسیحیت غربی به محوریت ایتالیا، مقرر واتیکان نظر کنیم. بر اساس این امر واقع و از منظر جامعه‌شناختی دین، شش پدیده به هم مرتبط در «جهان کرونایی شده مسیحی» جلب نظر می‌کند:

۱. اظهارات مذهبی مدنی منطبق بر عقلانیت مدرن «پاپ فرانسیس»، رهبر مذهبی کاتولیک‌های جهان درباره جدی گرفتن فاجعه ویروس کرونا و خطرات و مخاطرات آن و لزوم عمل به توصیه‌های پزشکی - بهداشتی استاندارد جهانی برای مقابله با کرونا؛
۲. ضرورت مذهبی دعا کردن به درگاه خداوند برای غلبه بر ترس و اضطراب ناشی از فاجعه و ترومای آن برای مسیحیان و بشریت؛

۳. بسته شدن مراکز تجمع دینی مسیحیان به ویژه کلیساها؛
۴. تعلیق انجام جمعی و گروهی مراسم آیینی از دعا، غسل تعمید، ازدواج کلیسایی تا کفن و دفن اموات؛
۵. تعلیق ملاقات هفتگی پاپ فرانسیس از بالکن معروف واتیکان با زیارت کنندگان مسیحی در صحن و میدان سنت پیتر واتیکان؛
۶. برگزاری انفرادی نیایش هفتگی توسط پاپ فرانسیس، بدون حضور مسیحیان معتقد به این مراسم آیینی روال مند (همان).

پاپ به تنهایی آیین نیایش را اجرا کرد: رهبر کاتولیک‌های جهان باز هم به تنهایی مراسم نیایش و دعا را اجرا کرد. به گزارش ردنا (ادیان نیوز) به نقل از خبرگزاری فرانسه، پاپ فرانسیس ۸۳ ساله، روز جمعه به تنهایی مراسم نیایش را در میدان سنت پیتر واتیکان اجرا کرد. او به خاطر ممنوعیت برگزاری تجمعات، این مراسم را به تنهایی اجرا نمود. پاپ در این مراسم برای همه کاتولیک‌های جهان در دورانی که ویروس کرونا همه جا غالب شده، دعا کرد و از آنان خواست برای رهایی از ترس و وحشت، به دعا و خداوند پناه ببرند. رهبر آرژانتینی کاتولیک‌های جهان، کرونا را به طوفان تشبیه کرد و گفت همه ما سوار بر یک قایق هستیم و باید با دعا، همبستگی و اتحاد از این شرایط طوفانی عبور کنیم. از ابتدای همه گیری کرونا در ایتالیا و واتیکان، پاپ همه آیین‌های مربوط به نیایش را به تنهایی برگزار کرده است (همان).

همه اینها، اگر از منظر «انسان - جامعه‌شناسی دین» نگاه کنیم - منظری که دیدگاه این مقاله و روایت است - نشان‌دهنده تأثیرات جهان‌کروایی بر زیست جهان دینی مسیحیت و بازخورد و بازاندیشی زیست جهان دینی برای یک مواجهه سه‌سویه «منطقی، مدنی و مذهبی» با یک «فاجعه زیستی - طبیعی» انسان‌ساخت با تأثیرات فرهنگی اجتماعی و سیاسی اقتصادی بر کل جهان است. برای چند نمونه معرف دیگر می‌توان به چند مضمون مهم در این باره که در گزارش‌های علمی اجتماعی رسانه‌های خبری جهان از مسئله «جهان‌کروایی شده» و «زیست جهان‌های دینی» مندرج شده است، استناد نمود.

- اهمیت یافتن بسته شدن مراکز تجمع دینی؛ توصیه‌های رهبران مذهبی به پیروان خود برای عمل به توصیه‌های بهداشتی - پزشکی استاندارد و نیز خواندن دعا برای رفع ترومای ناشی از فاجعه ویروس کرونا (سایت شبکه خبری الجزیره انگلیسی، ۲۰ مارس ۲۰۲۰).

- نقش و اهمیت یافتن «رژیم امساک و خویشتن‌داری‌های مذهبی»^۱ برای کاستن از تبعات ویروس کرونا در جهان ادیان مسیحی یهودی و هندو بودیزم و اسلامی که صرفاً

1- Anthro-Sociology of Religion
2- Religious Abstinence.

با انجام رژیم غذایی که شامل روزه گرفتن، نخوردن مشروبات، دوری از استعمال مواد مخدر و سیگار، پرهیز از رفتارهای جنسی و سایر خویشن داری‌های مبتنی بر عادات زیستی - بدنی - فرهنگی همراه است (سایت اخبار پزشکی، ۲۶ مارس ۲۰۲۰).

- لزوم عمل کردن نهادها و سازمان‌های دینی اروپایی و سایر نقاط جهان به توصیه‌های استاندارد سازمان جهانی بهداشت برای مقابله با ویروس کرونا و کاهش و پیشگیری از بروز خطرات و مخاطرات ناشی از آن در قالب: تعلیق، توقف، تعویق یا تعدیل گردهمایی‌های مذهبی؛ تغییر رویه و شکل ارائه خدمات مذهبی به معتقدان و اعضای سازمان؛ تلاش برای اطلاع‌رسانی‌های درست، پرهیز از شایعه، جلوگیری از بروز اطلاعات نادرست و غلط درباره کرونا (سایت مرکز کنترل و پیشگیری از بیماری‌های صلیب سرخ جهانی، ۲۳ مارس ۲۰۲۰).

- تغییر یافتن طرز کار نهادهای دینی و سازمان‌های مذهبی جهان برای مواجهه با ویروس جهان‌گستر کرونا و نیز مشارکت در عملیات پزشکی - بهداشتی - درمانی استاندارد در حال انجام توسط نهاد - سازمان‌های پزشکی ملی و منطقه‌ای و سازمان جهانی بهداشت و توصیه نهادهای مذهبی جهان به انجام امور مؤثری مانند: تعطیل کردن مستمر مراکز دینی جمعی و به تعلیق درآوردن مناسک عبادی مذهبی جمعی؛ تغییر رویه جمعی مراسم عبادی مذهبی و تبدیل آن به مراسم فردی و انفرادی؛ تبدیل کردن خانه‌ها به مراکز عبادت انفرادی و خانوادگی؛ لزوم اختصاص دادن امور صدقات سنتی و خیریه‌های مذهبی و عمل انفاق دینی به خرید تجهیزات پزشکی مورد نیاز برای مقابله با ویروس کرونا؛ تجهیز نمودن مراکز مذهبی در اختیار سازمان‌های دینی برای بیمارستان‌ها و نقاهتگاه‌های درمان مبتلایان به ویروس کرونا (سایت روابط خارجی - شورای روابط خارجی، ۱۹ مارس ۲۰۲۰ / سایت شورای روابط اجتماع یهودیان نیویورک، ۲۰ مارس ۲۰۲۰ / سایت ادیان برای صلح - مرکز بودایی ملبورن استرالیا، ۱۷ مارس ۲۰۲۰).

- لزوم اجماع جهانی ادیان برای صلح در سرزمین‌های پرتنش خاورمیانه و هند و پاکستان در راستای تجمیع توجه و تخصیص انرژی سازمان‌های دینی جهانی جهت مقابله با ویروس کرونا، به‌ویژه برای حل مسئله نزاع خونین و کشتار مسلمانان توسط هندوها و بودایی و کاستن از تنش مسلمانان با آنها، با هدف جلوگیری از شیوع بیشتر ویروس کرونا در این مناطق پرحادثه و کمک به سازمان‌های امداد و نجات ملی، منطقه‌ای و جهانی برای انجام عملیات پزشکی - بهداشتی - درمانی مواجهه با کرونا (سایت کنگره مسیحیان پاکستان، ۲۵ مارس ۲۰۲۰).

به نظر می‌رسد که این چند نمونه از رخداد‌های متأخر در «زیست جهان‌های دینی ابراهیمی و آسیایی» که نوعی موضع‌گیری مذهبی مدنی و واکنش اجتماعی فرهنگی از سوی این زیست‌جهان‌ها در برابر «جهان‌کروناپی شده» است، به خوبی سمت‌گیری و جهت‌گیری واحد و وفاق‌گونه ادیان جهان را در مواجهه با معضل جهانی کرونا نشان می‌دهد. شاید کمتر رخداد و فاجعه‌ای در سده ۲۰ و ۲۱ میلادی توانسته باشد مانند فاجعه جهانگیر و ویروس کرونا چنین «وفاق جهانی بین‌دینی» را ایجاد کرده باشد. با همه اینها اما همچنان در برخی مواضع درون‌دینی، برخی اجتماعات و سازمان‌های دینی هم در جهان ادیان ابراهیمی و هم ادیان آسیایی از سر‌ناهمیاری با تلاش‌های جهانی ادیان برآمده‌اند و نیز از موضع مخالفت‌خوانی در مواجهه با ویروس کرونا با طرح ادعاهای دینی عجیب و غریب تلاش می‌کنند تا نشان دهند که زیست‌جهان ادیان و دین‌داران و مؤمنان و معتقدان و دین‌باوران و فضاهای قدسی و دینی - برخلاف آدم‌ها و فضاهای زیست‌جهان سکولار و عرفی و غیر دینی - از آثار مخرب و مهلک ویروس کرونا مصون و در امان هستند. تا جایی که اطلاعات موجود و در دسترس اجازه اظهارنظر در این زمینه را به متخصصان می‌دهد، می‌توان ابراز نمود که «موضع‌گیری‌های به نام دین در برابر ویروس کرونا» بیشتر به شکل و شمایل یک خرده‌فرهنگ اقلیتی کم‌طرفدار و کم‌حامی است تا یک فرهنگ اکثریتی و جهانی پرطرفدار و پرحامی.

۲-۳- جهان‌کروناپی شده و زیست‌جهان اسلام

در میانه دو زیست‌جهان دینی ابراهیمی روایت‌شده (یهودی و مسیحی) و در میانه پیوستار مواجهه این دو زیست‌جهان دینی با ویروس پاندمیک کرونا، باید به «زیست‌جهان اسلامی» عطف نظر کرد که از منظر مواجهه با جهان‌کروناپی داخل مرزهای جهان اسلام از خاورمیانه تا شمال آفریقا و آسیای میانه و هند و پاکستان، با پنجاه کشور و حدود یک و نیم میلیارد مسلمان، هم‌خصایص اولی را دارد (همچون جهان یهودیت، رفتارهای دینی رادیکال و حرف‌های بنیادگرایانه مذهبی در مواجهه با ویروس کرونا داشته است) و هم از خصایص دومی برخوردار است (همچون جهان مسیحیت، اجتماعات دینی و نهادها و سازمان‌ها و رهبران دینی آن از خود عقلانیت مدنی برای اجرای پروتکل استاندارد مقابله با ویروس جهانی شده کرونا نشان داده‌اند و نیز اینکه سیاست‌ورزان و دولت‌های کشورهای اسلامی بیش و کم تلاش نموده‌اند از عقلانیت سیاسی و نه لزوماً ایدئولوژیک برای مدیریت این بحران استفاده کنند).

1- Global Inter-religious Consensus.

بر این مبنا و با توجه به اینکه روایتگری جامعه‌شناختی زیست‌جهان دینی اسلامی در مواجهه با جهان کرونایی شده - به لحاظ وسعت بیشتر و کم‌نظیر «آیین‌های روزانه دینی در جهان اسلام» در مقایسه با دو جهان یهودی - مسیحی خود دست کم (اگر نگوئیم نیازمند یک کتاب) مستلزم مقاله‌ای مستقل است، از این رو در اینجا با توجه به محدودیت حجم مقاله، به صورتی فشرده حق مطلب درباره روایت «زیست‌جهان اسلامی در مواجهه با جهان کرونایی» گزارش می‌شود. این گزارش نسبتاً حاوی مواضع موافق و مخالف رخ داده در این زیست‌جهان (فشرده و مستند به منابع فارسی و عربی‌زبان هم درباره ایران اسلامی و هم سایر کشورهای اسلامی) است.

اما ابتدا لازم است نیم‌رخی جامعه‌شناختی از منظر انسان‌شناسی دینی از «جهان آیین‌های عبادی روزانه اسلامی» که اکنون سویه و شکل جمعی آن - و نه شکل اجرای فردی آن - در جهان کرونایی یا متوقف شده، یا به حالت تعلیق درآمده یا تعدیل شده و یا تحدید گشته، نشان داده شود. این امر به‌ویژه در مواقع اسلامی خاصی رخ داده که دقیقاً ایام بیک شعایر دینی جمعی خاص است. منظور، تقارن جهان کرونایی شده با ماه‌های اسلامی سه گانه «رجب، شعبان و رمضان» است که موضع انجام «فرائض مستحب» مانند «اعتکاف ماه رجب در مساجد، گزاردن حج عمره ماه‌های سه گانه، صواب - ثواب بیشتر شرکت در نمازهای جمعه و جماعات در مساجد» و فریضه واجب «روزه‌داری» است که به دلیل جهان کرونایی شده به تعلیق درآمده و در صورت تداوم جهان کرونایی، متوقف خواهد شد.

علاوه بر این - همان‌گونه که گفته شد - جهان مسلمین و نهاد فقهت اسلامی در جهان اسلام، همچنان نگران تکلیف «فرائض واجب» در ماه مبارک «رمضان» است. این امر واقعاً نه تنها سویه فردی روزه‌داری را به احتمال پزشکی به مخاطره افتادن جان روزه‌داران در برابر کرونا با چالش مواجه می‌کند و ممکن است بسیاری از دارندگان پتانسیل روزه نتوانند به لحاظ این مخاطره پزشکی، این فریضه را ادا کنند، بلکه برگزاری سایر شعایر دینی تابعی و تبعی ماه رمضان نیز به‌ویژه «مراسم جمعی شب‌های قدر» را هم به تعطیلی خواهد کشاند. بنابراین همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، در این نیم‌رخ می‌توان از فرائض دینی دیگری نیز یاد کرد، مانند «نمازهای روزانه، نماز جمعه، زیارت، مراسم تعزیه، مراسم حج، مراسم تکفین و تدفین و تشییع جنازه مسلمین بر اساس سنت‌های اسلامی» که صورت جمعی آن به حالت تعلیق درآمده و یا تغییر شکل داده است.^(۵)

با تمام اینها اسلام از منظرهای الاهیات، فلسفه دین و جامعه‌شناسی دین در مقایسه با دو دین دیگر ابراهیمی دینی، متمایز و ممتاز است.^(۶) خاصیت پرکشش و

پرانعطاف دین اسلام و پتانسیل های تطبیقی، تعادلی، تبدیلی و بازتولیدی آن به عنوان «دین عهد خاتم» (عهد متمدن دین عهد قدیم یهودی و دین عهد جدید مسیحی) خوشبختانه طوری است که جهان آیین های عبادی اسلامی و شعایر جمعی مذهبی به طوری قابل «مهندسی دینی» شده است که هم امکان انجام بسیاری از این فرایض به «شکل انفرادی» عملاً میسر و از نظر شرعی نیز مقبول، موجه و حتی مؤکد است (به ویژه هنگامی که ادای فرایض و انجام عبادات ممکن است حیات و بقای مسلمان را به خطر و مخاطره اندازد) و هم اینکه در جهان اسلامی مدرن شده، استفاده از «رسانه های دینی»^۱ (مانند رادیوی دینی، تلویزیون دینی، سایت های دینی، کانال های تلگرامی دینی و شبکه های ماهواره ای دینی) و به ویژه «فضای مجازی دینی»^۲ برای انجام مناسک از راه دور و با استفاده از «پلات فرم اینترنت» نیز میسر است؛ مانند زیارت مجازی، دعای مجازی، گردشگری دینی مجازی، استفتای مجازی و مانند آن^۳. برای این بحث کافی و لازم است گزارش تحلیلی - تصویری سودمندی که در سایت عربی شبکه ماهواره ای الجزیره با عنوان «نحوه تأثیر شیوع ویروس کرونا بر انجام مراسم و شعایر دینی مسلمین» (کیف أثر فيروس كورونا على الشعائر الدينية للمسلمين؟) آمده، ارائه شود و سپس مستندات جهان عرب و ایران نیز در حد چند نمونه معرف نشان داده شود (سایت عربی شبکه الجزیره، ۵ مارس ۲۰۲۰).

تصویر ۶: بیت الله الحرام (کعبه) در ایام کرونایی

در گزارش الجزیره، درباره نحوه تأثیر کرونا بر اجرای شعایر دینی در دو زیست جهان تسنن و تشیع بحث شده است که تمرکز آن به صورت تصویری و مستند بر تعطیلی «شعایر آیینی نماز و زیارت» در هر دو زیست جهان (آیین «حج» در مکه و زیارت مدینه در عربستان؛ «زیارت» عتبات عالیات در نجف، کربلا، کاظمین و سامرا در عراق و نیز حرم رضوی در ایران) است.

1- Religious Media.
2- Cyber Religious Space.

تصویر ۷: تنظیف و استریزه کردن مسجد الحرام در ایام کرونایی (مکه)

تصویر ۸: صحن حرم رضوی در ایام کرونایی (مشهد)

۲-۳-۱- زیست جهان عربی و تسنن

باری با این اوصاف جهان عرب، در حوزه سرزمینی «زیست جهان دینی اهل سنت» عمدتاً در کلیت خود (به جز موارد اولیه مخالفت با تعدیل یا تعلیق و توقف مراسم و آیین‌های مذهبی) با پروتکل استاندارد سازمان بهداشت جهانی کرونایی مواجهه نسبتاً مبتنی بر نوعی «عقلانیت مدنی دینی» (استفاده از ابزار دینی مناسب برای رسیدن به اهداف پروتکل سازمان بهداشت جهانی در مواجهه با ویروس کرونا) داشته است. چند نمونه مستند زیر، این مفروض را تأیید می‌کند.

- یک نمونه از پدیده‌های مذهبی آیینی استثنایی از تأثیر شیوع کرونا بر زیست جهان مذهبی اهل سنت، به‌ویژه در جغرافیای فرهنگی عربی آن، اضافه شدن «بندی کرونایی» به «اقامه اذان اهل سنت» است: «اقم الصلوه فی بیوتکم» (نماز را در خانه‌های خود به پا دارید). به همان صورتی که در زندگی روزمره و عرفی جهان عربی می‌توان شاهد نشر این شعار در رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی جهان عرب‌زبان بود: «ابقوا فی منازلکم» (در خانه‌هایتان بمانید).

- دعوت سازمان‌ها و نهادهای دینی رسمی فلسطینی از مردم «رام الله» (مرکز دولت خودگردان فلسطین) برای «تعطیل کردن نمازهای جمعه و جماعت مساجد» و «خواندن نماز در منزل» به جهت جلوگیری از شیوع ویروس کرونا (سایت شبکه فلسطین الاخباریه، مارس ۲۰۲۰).

تصویر ۹: مسجدی در فلسطین (رام الله) در ایام کرونایی

- اعلام فتوای مجمع علمای مغرب (مراکش) مبنی بر لزوم «توقف نمازهای جمعه» و «بسته شدن مساجد» به لحاظ اهمیت شرعی حفظ حیات اجتماعی - سیاسی مسلمانان و بسته ماندن مساجد این کشور تا رفع کرونا (سایت وزاره الاوقاف و الشئون اسلامیه للملکه المغرب، الاربعاء ۱۸ مارس ۲۰۲۰).

- دعوت وزارت امور دینی الجزایر از علمای دین برای روشنگری عالمانه و مطمئن نسبت به ضرورت شرعی «تعطیلی نمازهای جمعه» و «بسته شدن موقتی مساجد» برای حفظ سلامتی مسلمین و تداوم حیات اجتماعی سیاسی مردم الجزایر (سایت وزاره الشئون الدینیة و الاوقاف للملکه الجزایر، الثلاثاء - مارس ۲۴ - ۲۰۲۰).

- فتوای مجمع علمی - دینی علمای اهل سنت درباره اهمیت شرعی «بسته شدن موقتی مساجد» و «تعطیلی اماکن عمومی» و «تعطیلی موقتی نمازهای جمعه» با هدف حفظ جان مسلمین (سایت وزاره الاوقاف و الشئون اسلامیه للملکه المغرب، الثلاثاء ۲۹ رجب ۱۴۴۱ هـ الموافق ۲۴ مارس ۲۰۲۰).

۲-۳-۲- زیست جهان ایرانی و تشیع

فهم ماهیت کنش - واکنش زیست جهان ایرانی تشیع نسبت به اجرای «پروتکل استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مقابله با ویروس کرونا تا اندازه‌ای در گروی فهم نسبت «امر دینی» و «امر اجتماعی» در حوزه تشیع (از منظر «جامعه‌شناسی‌های دین تشیع و اسلام») است. از این حیث در ایران نیز هر دو نوع موضع مخالف / موافق در مواجهه با «پروتکل» قابل مشاهده بوده است.

تصویر ۱۰: اعلامیه فتوای مذهبی مجلس علمای مذهبی الجزایر منتشره در شبکه‌های اجتماعی عربی به مناسبت بسته شدن مساجد و تعطیلی نمازهای جماعت و جمعه در ایام کرونایی

در این باره (به‌ویژه با توجه به در دسترس نبودن گزارشی کامل مرتبط با بحث ما) صرفاً می‌توان به یک «گاه‌شماری اجتماعی مذهبی»^۱ اشاره کرد که مبتنی بر نوعی «اطلاعات‌نگاری اجتماعی - مذهبی»^۲ فشرده است که مؤلف این نوشتار تدوین کرده و در ضمن از اول اسفندماه ۱۳۹۸ با یک «پروژه اجتماعی - مذهبی»^۳ (مورد حمایت رسمی حکومت مذهبی) آغاز شده است.

- موضع مبهم بخش ایدئولوژیکی فقهی حکومت و «نفی شیوع ویروس کرونا در ایران» به‌ویژه پیش از مراسم سیاسی ایدئولوژیکی ۲۲ بهمن ۹۸ که سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ۵۷ است.

- آغاز اطلاع‌رسانی قطره‌ای و هشدار خفیف بخش نسبتاً غیر ایدئولوژیکی حکومت (با محوریت قوه مجریه و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی) درباره احتمال شروع شیوع ویروس کرونا در ایران از شهر زیارتی - فقهی قم در اول اسفندماه ۱۳۹۸ و پیش از برگزاری انتخابات مجلس شورای اسلامی دوره یازدهم (جمعه ۲ اسفند ۱۳۹۸) که برگزاری آن برای حکومت فقهی با وجود اعلام رسمی ویروس کرونا توسط دولت مانند برگزاری مراسم ۲۲ بهمن در اولویت حکومت نیز قرار داشت و برگزار هم شد (البته احتمالاً با شرکت حدود یک چهارم تا یک سوم از واجدین شرایط رأی دادن در ایران).

- مخالفت مقامات ایدئولوژیکی سیاسی با اطلاع‌رسانی اخبار شروع شیوع کرونا در ایران از شهر قم و مخالفت با قرنطینه پزشکی شهر قم به خاطر اهمیت مذهبی فقهی و سیاسی آن برای تشیع و حکومت اسلامی فقهی؛

- به رسمیت شناختن شیوع کرونا در ایران و اعلام مواضع رسمی ستاد ملی مبارزه با کرونا در دولت (به محوریت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی) و درخواست بسته شدن مراکز زیارتی و مساجد و نمازهای جمعه و جماعات برای جلوگیری از شیوع ویروس کرونا در قم و سایر شهرهای ایران؛

- مخالفت اولیه نهادها و مقامات روحانی ایدئولوژیک قم و اعلام مصون بودن حرم‌های زیارتی و مساجد از شیوع ویروس کرونا و مخالفت با بستن و تعطیلی حرم‌ها و ضد عفونی کردن آنها؛

- تعلیق فعالیت‌ها و تعطیلی بخشی از فضاهای آموزشی (دانشگاه‌ها و مدارس) و فضاهای عمومی ایران در اجرای پروتکل جهانی مقابله با ویروس کرونا؛

- پذیرش اولیه پروتکل توسط مقامات مذهبی رسمی حکومت ایران و تعلیق نمازهای جمعه و جماعات، توقف زیارت جمعی در حرم رضوی مشهد، به تعلیق درآمدن فعالیت‌های زیارتی در حرم معصومه قم، شاه عبدالعظیم حسنی شهر ری و شاه‌چراغ شیراز و تعطیلی این مکان‌های زیارتی؛

- بروز مخالفت‌های پراکنده از سوی اقلیت سنت‌گرایان مذهبی در دو شهر قم و مشهد و تجمع محدود در برابر دو حرم زیارتی و هجوم معترضان برای باز کردن درب‌های حرم جهت زیارت (که در شبکه‌های اجتماعی به «مهاجمین به حرم» معروف شدند) به همراه ابراز بیانیه مخالفت علنی با پروتکل استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مقابله با ویروس کرونا و حمله لفظی به دولت به خاطر به تعطیلی کشاندن امورات مذهبی به بهانه ویروس کرونا و پخش ویدیوی کوتاه در شبکه‌های اجتماعی (به صورت وایرال- دست به دست گشتن) از لیس زدن ضریح توسط یک فرد افراطی برای نشان دادن تقدس ضریح و مصون بودن آن در برابر ویروس کرونا که هر دو عمل منجر به مخالفت‌های شدید افکار عمومی و حتی مخالفت و اعتراض دولت، رسانه ملی و حکومت و نیز نهاد روحانیت با این اعمال شد.

- تثبیت موقتی «همراهی زیست‌جهان دینی رسمی حکومتی شیعی» در ایران با کلیت پروتکل استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مقابله با ویروس کرونا و توقف، تعلیق و تحدید تمامی «آیین‌های دینی جمعی، زیارت، نمازهای جمعه و جماعات، مراسم کفن و دفن اموات، مراسم اعتکاف رجبیه، مراسم جشن‌های شعبانیه و اعزام زائر به عتبات عالیات و حج عمره».

- تعطیل موقتی همه مراسم‌های سخنرانی‌های مذهبی سیاسی ایدئولوژیک عمومی و ملاقات‌های مردمی رهبری جمهوری اسلامی ایران.

آنچه مشاهده شد، روایتی بود از پنجاه روز رخداد مواضع موافق/مخالف با استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مقابله با ویروس کرونا در ایران که به لحاظ داشتن سیستم سیاسی دینی فقهی (سیستم جمهوری اسلامی) و سیاست دوگانه «حکومت شرعی/دولت عرفی» (رهبری سیاسی دینی/ریاست جمهوری)، وضعیت آن متمایز با سایر کشورها و دولت‌های جهان اسلام است و تبعاً در «موضع زیست جهان دینی شیعی» در برابر جهان کرونایی شده هم این تمایز و تفاوت دیده می‌شود. در ادامه نیز فهرست عنوان چند گزارش رسانه‌ای مستند در این باره که خود بدون هر توضیحی معرف ماهیت جامعه-شناختی رخداد‌های مرتبط با این مسئله است، به عنوان حسن ختام این بخش ارائه می‌شود. پیش از آن تصاویر مندرج در گزارش رسانه‌ای با عنوان «جزئیات و تصاویر حوادث قم و مشهد؛ در حرم را شکستند/واکنش‌ها به هتک حرمت حرم حضرت معصومه (س) و امام رضا - پس از اعلام رسمی و اعمال بسته شدن درب‌های حرم مطهر حضرت معصومه (س)، عده‌ای آشوبگر و تندرو به بهانه اینکه نباید درب‌های حرم بسته شود، به سمت حرم هجوم آوردند و به درب‌های حرم، هتک حرمت کردند. مشابه این اتفاق تلخ در مشهد مقدس نیز رخ داد» ارائه می‌شود (سایت همشهری آنلاین، ۵ فروردین ۱۳۹۹).

از منظر «جامعه‌شناسی دین»، این گزارش می‌تواند به معنای شکل‌گیری آستانه‌ای پدیده «فضای دوقطبی زیست جهان ایرانی تشیع» در مواجهه با «پروتکل استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مقابله با ویروس کرونا» نیز باشد.

اما همان‌گونه که در بالا آمد، در ادامه، فهرست عنوان چند گزارش رسانه‌ای مستند در این باره که خود بدون هر توضیحی معرف ماهیت جامعه‌شناختی رخداد‌های مرتبط با این مسئله است، به عنوان حسن ختام این بخش ارائه می‌شود. - «دستورات ستاد ملی مبارزه با کرونا را همه عمل کنند. مصلحت این بوده حرم‌های مطهر و نمازهای جمعه و جماعت تعطیل بشود» (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱ خرداد ۱۳۹۹).

- «برگزاری مراسم اعتکاف در خانه - سؤال: با توجه به تعطیل شدن مراسم اعتکاف [به جهت ویروس کرونا]، آیا برگزاری آن در خانه صحیح است؟ جواب: اعتکاف در خانه، صحیح نیست» (سایت پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، ۲۰ اسفند ۱۳۹۸).

- «تحلیل [حجت‌الاسلام] پناهیان از شیوع کرونا در جهان: لزوم نگاه کلان به شیوع ویروس کرونا؛ فلسفه «بلا» در آخرالزمان این است که مردم ضرورت حکومت، ولی خدا را درک کنند؛ باید بلا فراگیر شود تا مردم متوجه ضرورت حکمرانی امام

تصویر ۱۱: تجمع اعتراضی جمعی از مذهبی‌های مخالف سیاست‌های قرنطینه‌کرونایی دولتی فضاهای مذهبی در قم و مشهد و هجوم آنها به حرم‌های بسته شده جهت اقامه نماز و ادای زیارت

تصویر ۱۲: نمونه‌ای توییتهای از اعلام مخالفت برخی از روحانیون حوزوی با عمل اعتراضی مذهبی‌های مخالف قرنطینه‌کرونایی مراکز زیارتی

Ahmad Mazani احمد مازنی @mazaniahmad

شکستن حرمت حریم اهل بیت (ع) نماد #جهل_مقدس است. اما متولیان امر کجا بودند که نتوانستند از تجاوز عده‌ای با رفتار وحشیانه جلوگیری کنند؟

Translate Tweet

23:26 · 16 Mar 20 · Twitter for Android

زمان (عج) شوند؛ هر چه در معرفت‌افزایی نسبت به ضرورت حاکمیت، ولی خدا، کم بگذاریم، بلاها جای آن را خواهند گرفت؛ طبق روایات، عمر فتنه‌های آخرالزمان، کوتاه است؛ تا ماه مبارک رمضان برای خود چله بگیریم؛ بلاها می‌آیند تا دل مؤمنین را به هم نزدیک کنند» (سایت فرارو، ۱۳۹۸).

- ادعای «مسلمانان کرونا نمی‌گیرند»

و نقد تند [حجه‌الاسلام] جعفریان

به [آیت‌الله] تبریزیان: داستان کرونا بعد از کتاب سوزی [آتش زدن کتاب طب هاریسون از سوی تبریزیان مدعی برتری طب سنتی اسلامی بر پزشکی مدرن غربی]» (سایت همشهری آنلاین، ۵ فروردین ۱۳۹۹).

- «توصیه [آیت‌الله] تبریزیان برای مقابله با ویروس کرونا پس از جنجال سوزاندن کتاب پزشکی [هاریسون]: مبنی بر توصیه به مردم برای خوردن سیاه‌دانه با عسل در جهت مقابله با ویروس کرونا» (سایت همشهری آنلاین، ۵ فروردین ۱۳۹۹).

- «حرف‌های عجیب روازاده درباره کرونا | می‌خواهند دین ما را بگیرند | درمان کرونا کاری ندارد: حسین روازاده یکی دیگر از مدعیان طب اسلامی که هوادارانش او را حکیم و پدر طب اسلامی می‌خوانند، در مورد ویروس کرونا می‌گوید که اینها می‌خواهند دین ما را بگیرند و او حاضر است بیماران مبتلا به کرونا را به سادگی درمان کند» (سایت همشهری آنلاین، ۵ فروردین ۱۳۹۹).

- «کرونا و عقلانیت دینی در گفت‌وگو با [حجه‌الاسلام] غروی‌ان: علم و دین واقعی هماهنگ یکدیگرند، نه دشمن هم - حجت‌الاسلام غروی‌ان گفت: ما در اسلام

قاعده‌ای با عنوان «لا ضرر و لا ضرار» داریم. این قاعده در شرایط کنونی بدین معناست که هر فرد مسلمان باید با رعایت نکات بهداشتی، نه به خودش ضرر برساند و نه به دیگری ضرر برساند --- حجت الاسلام و المسلمین محسن غروی‌ان، پژوهشگر دینی و استاد درس عالی حوزه در گفت‌وگو با خبرنگار سیاسی خبرگزاری تسنیم با اشاره به روایت «العلم و الدین توأمان، اذا افترقا احترقا» اظهار داشت: ترجمه این روایت این است که دین و علم حقیقی، کنار یکدیگر و توأم با هم هستند و اگر جدا بشوند، آتش به پا می‌کنند. این بدان معناست که مسائل دینی با مسائل علمی هماهنگ است، چرا که هم مبدأ علم و هم مبدأ دین خداوند است و اینگونه نیست که علم با دین بجنگد. بالاخره یا آن علم، علم واقعی نیست یا آن دین، دین حقیقی نیست که با همدیگر بجنگند. علم واقعی با دین حقیقی همواره هماهنگ است. عقل و دین نیز چنین جایگاه و تناسبی با هم دارند و با هم هماهنگ هستند؛ چرا که از مبدأ واحد حکیمی صادر می‌شود» (سایت خبرگزاری تسنیم، ۱۹ اسفند ۱۳۹۸).

- «ویروس کرونا و دکان‌داری روشن‌فکران / نقش دعا در مقدرات حاکم بر عالم نوشتاری از حجت الاسلام رضا غلامی، رئیس مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرای طی چهار سال گذشته جمهوری اسلامی به مثابه یک نظام دینی، بیشترین عنایت را به پیشرفت علم داشته و تقابل علم و دین در ایران که توسط برخی از روشن‌فکران مطرح می‌شود، بیشتر به یک طنز شباهت دارد: علم له و علیه انسان، طنز تقابل علم و دین در ایران، نقش دعا در مقدرات حاکم بر عالم» (سایت مهر نیوز، ۵ فروردین ۱۳۹۹).

۳- کرونا و زیست جهان ادیان آسیایی

۳-۱- جهان کرونایی و زیست جهان‌های هندو-بودیزم

جهان ادیان آسیایی به‌ویژه در سرزمین‌های شبه‌قاره‌ای هند و چین که قلمروی تاریخی تمدنی ادیان هندوییزم، جینیزم و بودیزم (هند)، کنفوسیوسی و تائویسم (چین) و شینتوییزم (ژاپن) است، قلمرویی است به‌غایت متنوع از نظر آیین‌های مذهبی و متکثر از لحاظ خرده‌فرهنگ‌های قومی که پیرو این ادیان هستند؛ به طوری که بخش اعظم شرق آسیا و آسیای جنوب شرقی (از هند تا تبت و نپال و از برمه تا سری‌لانکا، تایلند، ویتنام، لائوس، کامبوج و از تایوان تا هنگ‌کنگ و سنگاپور و در نهایت از چین تا کره و ژاپن)، این ادیان آسیایی حدود پنجاه درصد جمعیت هشت‌میلیاردی جهان را تغذیه معنوی و عقیدتی می‌کنند.

اکنون در این جهان آسیایی کرونایی شده که عمدتاً پیروان دین هندو بودیسم‌اند، پیروان این ادیان بر اساس آموزه‌های فلسفی عقیدتی و معنوی

متافیزیستی که هندو بودیسم مروج و مبلغ و مشوق آن است (از کارما و دارما تا سامسارا و نیروانا)، با یک مسئله دینی حیاتی یعنی مقابله با فاجعه (حفظ خود و مراقبت در برابر ویروس کرونا و مداوای خود در صورت ابتلا به کرونا بر اساس استانداردهای جهانی) یا معامله با فاجعه (پذیرش فاجعه در کمال آرامش و تن دادن به تقدیر و سرنوشت متافیزیکی از پیش مقدر) مواجه‌اند.^(۸)

اما بر اساس امر واقع رخ داده در جهان این ادیان در ایام کرونایی کنونی، آنچه مستند گزارش شده است، نشان می‌دهد که کاهنان و راهبان و پیروان این ادیان در این میانه، راه مفاهمه با کرونا (یعنی مواجهه با فاجعه مبتنی بر احتیاط و مراقبت از سلامتی و اما پذیرش معنوی تقدیر در کمال آرامش در وضعیت فاجعه و عمل به آموزه‌ها و تعالیم دین) را اتخاذ نموده‌اند که البته طبیعی است و جای تعجب نیز ندارد؛ زیرا از منظر «جامعه‌شناسی تاریخی تمدنی مقایسه‌ای ادیان»، خصیصه همه دین‌های جهانی ابراهیمی و آسیایی، توجه دادن پیروان خود به تمرکز بر «تقدیرگرایی متافیزیکی» همراه با «حفظ نفس، صیانت از خود و تلاش برای بقا» است. برای نمونه می‌توان به چند گزارش روایی زیر استناد نمود که نمونه‌ای معرف برای نشان دادن این نوع «مواجهه دینی مدنی» با فاجعه ویروس کرونا در «زیست جهان ادیان آسیایی هندو بودیستی» است.

- «مرکز بودایی‌های ملبورن استرالیا»، ضمن تأکید به بوداییان برای لزوم عمل به تمام توصیه‌های بهداشتی - درمانی - پزشکی استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مواجهه با ویروس کرونا، از آنها می‌خواهد آنگونه عمل کنند که بودا اگر بود، آنگونه عمل می‌کرد. بنابراین مرکز مزبور به بودایی اینگونه توصیه می‌کند: «عمل به تعالیم بودا - محبت، مهربانی، شفقت، آرامش، امید»^(۹) (سایت مرکز بودایی ملبورن استرالیا، ۱۷ مارس ۲۰۲۰).

- همچنین می‌توان به کار معبد «فوغوانگ شان هسی لای»^۱ اشاره نمود که ضمن اعلام بسته نگه داشتن این معبد تا اطلاع بعدی به جهت جلوگیری از شیوع ویروس کرونا، از بودایی‌ها می‌خواهد تا آموزش و ترویج تعالیم بودایی را از سایت این معبد به صورت آنلاین پیگیری کنند (سایت معبد بودایی فوغوانگ شان هسی لای در نیویورک، ۸ مارس ۲۰۲۰).

- مجله عمومی Lion's Roar که مختص تعالیم بودایی است در شماره بهار ۲۰۲۰ خود، محورهای بحث خود را به نحوه درست مواجهه بودایی‌ها بر اساس تعالیم سنت بودایی، در «زمانه ویروس کرونایی» اختصاص داده است. از جمله مباحث این مجله می‌توان به

1- Fo Guang Shan Hsi Lai

این موضوعات اشاره نمود: «امید به زندگی، آرامش، کنار آمدن با بی‌نظمی، تواضع، مهربانی، شفقت، صمیمیت» (سایت مجله عمومی Lion's Roar، فوریه ۲۰۲۰).

- مرکز ذن مدیتیشن یا «مراقبه ذن بودیزم» مینه سوتا نیز ضمن اعلام بسته ماندن مرکز به خاطر ویروس کرونا تا اطلاع بعدی و به سبک و سیاق دیگر معابد بودایی در سایت این مرکز، اعلام آمادگی ادامه فعالیت تعلیمی بودایی به صورت آنلاین نموده است و گفته است که «... در این زمانه سخت، تنها راه مواجهه با این تألم و تروما داشتن یک زندگی معنوی و اخلاقی به همراه مراقبه یا مدیتیشن و عمل وفق تعالیم بوداست و اینها برای همه از بودایی‌ها تا غیر بودایی‌ها فارغ از سن، جنس، نژاد، قومیت، ملیت، مذهب، زبان، طبقه اجتماعی لازم است...» (سایت مرکز ذن مدیتیشن مینه سوتا، ۳۱ مارس ۲۰۲۰).

- در برخی سرزمین‌های بودایی با اصطلاح نوعی «معنویت درمانی»^۱ جهت مواجهه در کمال آرامش با ویروس کرونا گزارش شده است. برای نمونه در میانمار (برمه) از سرزمین‌های پرجمعیت بودایی‌نشین و البته پر از تعصبات و تنش‌های قومی بینادینی خشن و خونین (از جمله تنش‌های میان اکثریت بودایی‌های بنیادگرا و اقلیت مسلمانان روهینگیا) در سال ۲۰۱۸-۲۰۱۹ میلادی که متأسفانه منجر به کشته شدن و آواره شدن هزاران مسلمان بی‌پناه و مظلوم به بنگلادش شده است، راهبان بودیست سوار بر هلیکوپتر برای مردم در جهت مقابله با اضطراب و ترس ناشی از شیوع ویروس کرونا، شروع به خواندن سرودهای بودایی و تعالیم معنوی اخلاقی بودا می‌کنند (ر.ک: سایت میانمار از درون، ۱۷ مارس ۲۰۲۰).

- با همه اینها اما در هند، سرزمین تاریخی - جغرافیایی اصلی شکل‌گیری هندو بودیزم و نیز محیط محوری و اصلی کنونی حضور و ادامه حیات این دین، ظاهراً مواجهه هندوها با کرونا، روایت دیگری دارد سواى روایت بودایی در رویارویی با این فاجعه. برای نمونه می‌توان به این چند داده خبری اشاره کرد که حاوی نکته‌هایی برای فهم بهتر و بیشتر «مواجهات متناقض» هندوها با «فاجعه» است. به این مواجهات متناقض دینی با ویروس کرونا در «گزارش ملی شورای پزشکی هند» نیز به نحوی دیگر اشاره شده است.

- گزارش ملی شورای پزشکی هند توصیه نموده است که یکی از سیاست‌های مهم برای کاستن از شیوع کرونا در هند پرجمعیت (و هند پر از ادیان و فرقه‌های مختلف مذهبی معنوی و پر از سنت‌های و آیین‌های مذهبی مکرر و متنوع و نامتعارف)، اجرای سیاست «فاصله‌گیری اجتماعی»^۲ (به عنوان بخشی از پروتکل

1- Spiritual Therapy.
2- Social Distancing.

سازمان جهانی بهداشت در مقابله با ویروس کرونا) و ممانعت از برگزاری مراسم جمعی و گردهمایی‌هاست.^۱

با این همه و هر چند در گزارش‌های ژورنالیستی هندی نیز به لزوم بسیج ملی و حکومتی برای مقابله بهداشتی - درمانی استاندارد با ویروس کرونا پرداخته شده است،^۲ در امر واقع، گزارش‌های دیگر به «تناقضات پیروان آیین هندو» در مواجهه با فاجعه جهان‌گیر ویروس کرونا پرداخته‌اند. در گزارش مفصل «ویکی پدیا» با عنوان «تأثیر کروناویروس جهان‌گیر بر دین» و در بخش مربوط به دین‌های «بودیزم و هندوییزم» هم به خبرهایی اشاره شده است که حاکی از تعلیق و توقف مراسم و آیین‌های مذهبی جمعی هندو بودیزم در شبه‌قاره هند برای جلوگیری از شیوع ویروس کرونا و هم خبرهایی است که حاکی از برگزاری مراسم مذهبی جمعی با وجود خطر ویروس کروناست.^۳ به عنوان نمونه می‌توان به گزارش تحلیلی سایت «ویکی پدیا» از «زیست جهان کرونایی هندو بودیزم» اشاره کرد. به این گزارش‌ها می‌توان دو نمونه جنجالی دیگر هم اضافه کرد که فقط خاص «زیست جهان هندوییزم» هند است. نمونه اول (اگر از منظر «انسان - قوم‌شناسی دینی»^۴ نگاه کنیم) مربوط است به وفاداری هندوها به سنت «درمان آیینی معنوی مذهبی»^۵؛ که داروها و درمان‌های خاص خود را دارد، سواى آنچه استانداردهای «علم - تکنولوژی پزشکی جهانی» دارد (اگر از منظر «انسان - قوم‌شناسی و جامعه‌شناسی پزشکی»^۶ نگاه شود).

بر اساس گزارشی مستند در این باره، هندوها در یک مراسم آیینی جمعی، «میهمانی آیینی نوشیدن ادرار گاو برای درمان ویروس کرونا» را اجرا کرده‌اند. کارگزاران این مراسم آیینی، نه افراد عادی هندو که برخی از اعضای حزب ملی حاکم در هند و نزدیک به نخست‌وزیرند. ولی برخی از کنشگران این «مراسم درمان آیینی»، مانند همه مراسم این - چینی در تمام ادیان مشابه دیگری که طب و درمان سنتی دینی دارند (از جمله آنانی که مثلاً معتقد به طب اسلامی اند و

1- L.C.SHARMA (2020) Media report on "Briefing on COVID19", INDIAN COUNCIL OF MEDICAL RESEARCH, Department of Health Research - Ministry of Health & Family Welfare Government of India - AVAILABLE IN WWW.ICMR.INDIA.GOV.

2- Vamsi Athreya(2020)India prepares for Corona Virus-Steps of Health Ministry, WWW.FRESHLIVERS.COM.; INDIA FIGHT CORONA VIRUS(2020) WWW.STUDIYIQ.COM.

3- From Wikipedia, the free encyclopedia (2020) Impact of the 2019-20 coronavirus pandemic on religion, www.en.wikipedia.org.

4- Anthro-Ethnology of Religion

5- Religious Therapy & Spiritual Medicine.

6- Medical Anthro-Ethno - Sociology

به ویژه با طب مدرن علمی بر سر مهر نیستند. نمونه آن، آتش زدن کتاب معتبر پزشکی هاریسون توسط یک حوزوی مدعی متخصص در طب اسلامی در سال گذشته شمسی در ایران بود که عمل غیر حرفه‌ای وی با مخالفت‌های دانشگاهی حوزوی و حوزه عمومی و افکار عمومی هم مواجه شد، پیروان و معتقدان به «طب آیینی مذهبی‌اند» و بنابراین مردمان عادی متعارفی هستند که خود را «اتحادیه کل هندوهای هند» می‌نامند (سایت پایگاه خبری رخ جهان‌نما، ۲۸ اسفند ۹۸/ سایت عرب‌نیوز، ۱۶ مارس ۲۰۲۰/ سایت فرادید، ۲۵ اسفند ۱۳۹۸).

تصویر ۱۳: مراسم آیینی هندوهای مذهبی افراطی مخالف قرنطینه کرونایی: «مراسم نوشیدن دسته‌جمعی ادرار گاو به عنوان داروی طبی سنتی هندوها برای مقابله با ویروس کرونا»

نمونه دوم، برگزاری «جشنواره ملی - مذهبی هولی» در هند است که با وجود محدودیت‌های اعمال شده در زمینه مقابله با ویروس کرونا در هند، باز هم به عادت هر سال، ولو با شرکت کنندگان محدودتر برگزار شد. شرح این نمونه از «مواجهات متناقض آیینی هندوها با کرونا» در گزارش زیر قابل مشاهده است (سایت کجارو، ۲۱ اسفند ۹۸).

شیوع کرونا باعث شد جشنواره هولی، یکی از بزرگ‌ترین رویدادهای هند، با شرکت کنندگان کمتری برگزار شود؛ اما مانع برپایی آن نشد: «جشنواره هولی، یکی از نمادهای شاخص مذهبی و فرهنگی و از مهم‌ترین رویدادهای مذهبی جهان به شمار می‌رود که تصاویر و فیلم‌های بسیار زیبایی با رنگ‌های خیره‌کننده از آن ثبت می‌شود. در این جشنواره شاهد حجم زیادی از پودرهای بنفش و صورتی هستیم که رنگین‌کمانی از رنگ‌ها را در هوا تشکیل می‌دهند و نمای بسیار زیبایی به چهره‌ها، موها، دست‌ها و لباس‌های افراد حاضر در جشنواره می‌بخشند. شاید با خود بگویید این جشنواره که هر سال در روزهای ۱۹ و ۲۰ اسفند و در آستانه آغاز

تصویر ۱۴: جشنواره آیین مذهبی - ملی هندوها در ایام کرونایی

بهار در هند و کشورهای آسیای جنوبی برگزار می‌شود [یهودیان هندی خارج از کشور نیز جشنواره را برپا می‌کنند]، نیز به دلیل شیوع گسترده و جهانی ویروس کرونا در اغلب کشورهای جهان لغو شده است...» (همان).

هر چند هند یکی از کشورهای درگیر کروناست، حتی ترس از شیوع

هرچه بیشتر این ویروس و نگرانی از مبتلا شدن به آن، مانع برپایی این جشنواره کهن و حضور مردم در آن نشده است. برخی افراد با ماسک به این جشنواره آمده‌اند. البته تعدادی از هندی‌ها از جمله نخست‌وزیر این کشور، از شرکت در جشنواره امسال خودداری کرده‌اند. در جشنواره هولی که متعلق به پیروان آیین هندو است، افراد پیر و جوان از هر طبقه اجتماعی در خیابان‌های دهلی نو، ایالت اوتار پرداش و مناطق مختلف هند، گرد هم جمع می‌شوند تا این رویداد بزرگ و آغاز بهار را جشن بگیرند. در جشنواره مذکور که به معنای واقعی کلمه جشنواره رنگ‌هاست، پودرهایی با رنگ‌های روشن و متنوع همراه با بالن‌هایی که حاوی آب هستند، به هوا پرتاب می‌شوند تا با یکدیگر مخلوط شده و بدن افراد حاضر در جشنواره تا جای ممکن آغشته به گل‌های رنگی شود. هولی، قرن‌هاست به عنوان نمادی از پیروزی خیر بر شر و گرمی‌داشت شروع دوباره طبیعت، جشن گرفته می‌شود. هر چند هولی در ابتدا تنها یکی از نمادهای فرهنگی هند محسوب می‌شد، امروزه در بیشتر نقاط جهان برگزار می‌شود و بسیاری از رویدادهای بزرگ، از جمله سری مسابقه‌های «دِ کالر ران»^۱ با الهام از این رویداد بزرگ، طراحی و ایجاد شده‌اند. در این مسابقه‌ها که نوعی مسابقه دو میدانی است، شرکت‌کنندگان با لباس سفید در مسابقه حضور می‌یابند؛ اما تماشاچیان در حین مسیر، آنها را از سر تا پا آغشته به رنگ‌های متفاوت می‌کنند. این مسابقه‌ها نیز به پاس سلامتی و خوشحالی افراد برگزار می‌شود (سایت کجارو، ۲۱ اسفند ۹۸).

در ضمن جشنواره ملی هولی، الهام‌بخش طراحی لباس بسیاری از شرکت‌های مد مطرح مانند رافائل ویلیامز و شرکت تولیدکننده کفش «آدیداس هو هولی»^۲ نیز بوده است. البته قبل از حضور مردم در این رویداد مفرح، به آنها توصیه می‌شود پوستشان را با نفت بپوشانند، تا لکه‌های رنگی روی آن باقی نماند. هر چند مردم

1- The Color Run.
2- Adidas' Hu Holi .

بسیاری از شهرهای هند، از جمله شهر ماتورا برای حضور در جشنواره به خیابان‌ها آمدند، ترس و نگرانی از ابتلا به ویروس کرونای جدید باعث شد مشارکت به اندازه سال‌های پیش نباشد. نخست‌وزیر هند نیز تصمیم خود مبنی بر عدم حضور در این جشنواره را از قبل با انتشار توییتی اعلام کرده بود (همان). در نهایت باید به موضع‌گیری مذهبی یک رهبر هندو (سوامی چاکراپانی، رهبر اتحادیه کل هندوهای مهاسباهای هند) در برابر ویروس کرونا اشاره نمود که معتقد است: «کرونا نشانه‌ای از خشم و عصبانیت آواتارها [خداگونه‌ها] است؛ کرونا ویروس نیست، بلکه حمایت خداگونه‌ها [آواتارها] در حمایت از مخلوقات ضعیف و بی‌پناه است. کرونا پیام آور مرگ و مجازات برای آنانی است که این مخلوقات ضعیف را می‌خورند...»^۱.

۳-۲- جهان کرونایی شده و زیست جهان زرتشتی

برخلاف زیست جهان دینی پرغوغا و پریرو و پرتحرک هندو بودیزم، «زیست جهان دینی زرتشتی» به لحاظ کم‌پیروترین (در حد صد تا دویست هزار پیرو) و استرلیزه‌ترین (به لحاظ ازدواج درون‌دینی و معاشرت‌های درون‌گروهی) و ایزوله‌ترین (به خاطر بسته بودن به روی پیروان جدید) دین باستانی آسیایی (حضور از سده ۱۰۰۰ پیش از میلاد تا سده ۷ پس از میلاد مسیح) در یک امپراتوری جهانی (امپراتوری ایران باستان) همچنان در جهان مدرن ما به عنوان «دین اقلیت» بی‌حاشیه مانده است^(۱).

اما با وجود این سنت تاریخی سکوت و سکون دینی زرتشتی، فرایندهای اجتماعی - فرهنگی ناشی از «جهان کرونایی شده» موجب شده تا «جهان اجتماعی زرتشتی‌ها» نیز در راستای آموزه‌های باستانی اوستای زرتشتی و جهان‌بینی آخرالزمانی زرتشت ایرانی (مبتنی بر «نبرد خیر و شر»، «پیروزی نهایی اهورا بر اهریمن»، لزوم پایبندی زرتشتیان و ایرانیان در زندگی روزمره خود به گفتار نیک، پندار نیک و کردار نیک) ملزم و وادار به تحرک در برابر فاجعه جهان‌گیر ویروس کرونای ۲۰۲۰ شوند. از این حیث می‌توان گاه‌شمار رخدادهای کرونایی در زیست جهان محدود زرتشتی در دو جغرافیای بومی (زرتشتیان یزد، کرمان و شیراز) و موطن (هند و پارسیان هند) را برحسب ماهیت و در محدوده همان محدوده رخدادهای رخ داده به صورت زیر مرتب و گزارش نمود.

سرآغاز این گزارش و از همه مهم‌تر، نشان دادن رویه «تبعیت زیست جهان زرتشتی» از سیاست پزشکی - درمانی - بهداشتی مقابله با ویروس کروناست که

1- www.economictimes.indiatimes.com. february 16,2020. Bizarre! Hindu Mahasabha says Coronavirus an "angry avatar".

طی دستورالعمل «انجمن موبدان زرتشتی تهران» در لزوم هم‌بستگی و هم‌راهی «اجتماع زرتشتیان» در عمل به توصیه‌های استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مقابله با ویروس کرونا صادر شده است (سایت انجمن موبدان تهران، ۱۶ اسفند ۱۳۹۸). در مقدمه اطلاعیه مزبور «انجمن موبدان تهران» در «پاسخ به پرسش برخی هم‌کیشان، موبدان و موبدیاران درباره چگونگی برگزاری آیین‌های گروهی همچون گهنبار و آیین‌های درگذشتگان در این روزهای گسترش ویروس کرونا در کشور و جهان» آمده است: «رعایت تمام اصول ایمنی بر پایه هشدار سازمان بهداشت جهانی و تأیید وزارت بهداشت ایران بر همگی زرتشتیان بایسته [واجب] است...».

اما مابقی رخدادهای «زیست جهان زرتشتی‌گری» در جهان کروناپی شده را می‌توان به صورت زیر مرتب کرد:

- ارسال کمک‌های پزشکی پارسیان زرتشتی هند به مردم ایران برای مقابله با ویروس کرونا (سایت خبرگزاری ایرنا، ۶ فروردین ۱۳۹۹).

- برگزاری آیین نیایش «ورهرام ایزد و ورهرام یشت» از سوی انجمن زرتشتیان یزد (همازور) برای سلامتی مردم ایران در مقابله با ویروس کرونا (سایت ۵۵ آنلاین، ۱۴ اسفند ۱۳۹۸).

تصویر ۱۵: مراسم نیایش زرتشتیان ایران برای «سلامتی ایران» در ایام کروناپی

- برگزاری جشن زایش آشو زرتشت در تهران: «... به مناسبت خجسته زادروز آشو زرتشت، نخستین پیام آور ایرانی، ششم فروردین ماه در همایشگاه فرهنگی مارکار تهرانپارس با باشندگی شماری از هم‌کیشان و مسئولان هازمان زرتشتی برگزار شد. سخنرانی فرنشین انجمن زرتشتیان تهران، شاهنامه‌خوانی و اجرای

موسیقی سنتی، بخش‌های گوناگون این آیین بودند...» (سایت انجمن جهانی زرتشتیان، فروردین ۱۳۹۹).

تصویر ۱۶: برگزاری مراسم «روز آشو زرتشت» (۶ فرودین، زادروز زرتشت، پیامبر ایرانی) به صورت محدود و با رعایت محدودیت‌های کرونایی

تصویر ۱۷: «زیارتگاه پیر نارکی زرتشتیان»، یزد (تعطیل شده در ایام کرونایی)

- بسته شدن «زیارتگاه پیر نارکی یزد» به خاطر ویروس کرونا: «... زیارتگاه پیر نارکی در روز سیزده به در بسته خواهد بود. زیارتگاه پیر نارکی در روزهای ۱۲ و ۱۳ فروردین ماه نیز تعطیل خواهد بود. بهروز جراح، متولی زیارتگاه پیر نارکی و هموند انجمن زرتشتیان کوچه بیوک در گفت‌وگو با برساد تأکید کرد که به دنبال

شیوع ویروس کرونا همچون روزهای گذشته، زیارتگاه پیر نارکی بسته است و در روزهای ۱۲ و ۱۳ فروردین ماه، امکان حضور در این مکان مقدس وجود ندارد. گفتنی است با توجه به شیوع ویروس کرونا در استان یزد، امکان ورود افراد غیر بومی به شهرستان‌های استان وجود ندارد و راه‌های ورودی مسدود است» (سایت برساد، ۱۱ فروردین ۱۳۹۹).

- اطلاع‌رسانی فرهنگی - پزشکی اینترنتی به «جامعه زرتشتیان ایران» در دوران کرونایی و ارائه مباحث تخصصی پزشکی به عموم هم‌کیشان زرتشتی از سوی پزشکان زرتشتی مقیم در ایران با هدف آگاهی‌بخشی درباره ویروس کرونا و توضیح نحوه مواجهه بهداشتی با آن جهت مبتلانشدن خود و دیگران به ویروس کرونا. از این رو شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های زرتشتیان ایران اقدام به نشر گفت‌وگوهای پزشکی درباره ویروس کرونا برای این جامعه مذهبی اقلیت نموده‌اند.

تصویر ۱۸: زیارتگاه جهانی زرتشتیان: «چک چک» اردکان یزد
(که مراسم سالانه جهانی ۲۷ خرداد ۱۳۹۹ - گردهمایی زرتشتیان جهان - در آن احتمالاً به خاطر کرونا تعلیق خواهد شد)

از جمله اینها می توان به این موارد اشاره کرد: «گفت و گوی زنده اینستاگرامی با دکتر انوشیروان حکیم/ گفت و گو با گردآفرید مرادیان، مسئول آموزش بیمار و ارتقای سلامت بیمارستان مسیح دانشوری و هموند انجمن خیریه درمانی زرتشتیان/ صحبت های شاهرخ باستانی، فرنشین مؤسسه مهرآوران یسنا کویر یزد درباره وضعیت زرتشتیان یزد در مقابله با بیماری کرونا/ گفت و گوی اینستاگرامی با حضور دکتر شهریار مالی، جراح قلب و استاد دانشگاه علوم پزشکی یزد درباره شایعات و واقعیت های کرونا/ توضیحات نسرین مرادیان، کارشناس ارشد روان شناسی و هموند انجمن خیریه درمانی زرتشتیان در گفت و گوی زنده اینستاگرامی با سایت برساد با موضوع مدیریت استرس در شرایط بحرانی و پاسخ به پرسش های کرونایی هم کیشان زرتشتی (سایت امرداد/ تارنمای خبری زرتشتیان، ۱۱ فروردین ۱۳۹۹/ سایت برساد، ۱۱ فرودین ۱۳۹۹).

- برگزاری «مراسم آیینی روتین زرتشتیان» به صورت فردی در منزل توسط موبدان در ایام کرونایی که امکان برگزاری جمعی آیین ها و مناسک زرتشتی میسر نیست. برای نمونه می توان به برنامه زنده اینستاگرامی «سایت زرتشتی برساد» اشاره نمود که در روز نهم فروردین انجام شد و در آن موبد، مهربان آفرین آیین دینی «گاهنبار تندرستی» را در منزل خود انجام می داد (سایت برساد، ۱۱ فرودین ۱۳۹۹).
- برگزاری مراسم دفن زرتشتیان مبتلا به کرونا (هفت نفر) در محل دخمه سنتی زرتشتیان یزد بر اساس پروتکل بهداشتی استاندارد در مواجهه با ویروس کرونا (سایت خیرگزاری ایرنا، ۲۸ اسفند ۱۳۹۸).

با همه اینها از منظر انسان شناسی دینی و «جامعه شناسی دین زرتشتی» آنچه برای اجتماع و پیروان «زیست جهان زرتشتی» محل بحث و تأمل است، این است که این زیست جهان دینی سرشار از مراسم آیینی برای همه روزهای سال است. با توجه به سنت ایران باستان و آیین زرتشتی، همه اینها از جنس «سرور» (شادی) اند و نه «سوگ» (غم) (برخلاف زیست جهان اسلامی به ویژه نوع شیعی آن، که عمدتاً آیین ها از جنس سوگ اند تا سرور)^(۱۱).

تصویر ۱۹: برگزاری مراسم وداع با هم کیشان
زرتشتی: قربانیان کرونا، اسفند ۱۳۹۸
با رعایت محدودیت‌های پزشکی - بهداشتی

هر چند زرتشتیان در جهت رعایت پروتکل مقابله با ویروس کرونا و تا این زمان، اکثر آیین‌های نوروزی اسفند و فروردین را که مستلزم کنشگری جمعی بوده است، به حال تعلیق درآورده‌اند، تداوم وضعیت قرنطینه کرونایی و فاصله‌گیری اجتماعی کرونایی برای ماه‌های بعدی می‌تواند این اجتماع دینی اقلیت را از حیث محروم شدن از

همایش‌های جمعی آیینی‌اش با «بحران هویت دینی» مواجه کند (مانند بزرگ‌ترین مراسم سالانه زرتشتیان جهان در «معبد چک‌چک» استان یزد که طی چهار روز در اردکان یزد برگزار شده و زرتشتیان آن را از حیث اهمیت جمعی و عظمت آیینی شبیه «حج مسلمانان» محسوب می‌کنند) (سایت اینا نیوز، ۲۸ خرداد ۱۳۹۸).

نتیجه‌گیری

با همه این چالش‌ها، همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، در زیست جهان ادیان آسیایی، «زیست جهان بودایی و زرتشتی» بیشتر و بهتر از «زیست جهان هندوییزم» نسبت به پروتکل مقابله با ویروس جهان‌گیر کرونا بر اساس استانداردهای سازمان جهانی بهداشت، همراهی مبتنی بر «عقلانیت مدنی» از خود نشان داده‌اند. همین رویه در زیست جهان ادیان ابراهیمی درباره «زیست جهان مسیحی» در نسبت با «زیست جهان اسلامی» و «زیست جهان یهودی» قابل مقایسه است؛ هر چند بیشترین رادیکالیسم دینی در زمینه تخطی از پروتکل مقابله با ویروس جهان‌گیر کرونا بر اساس استانداردهای سازمان جهانی بهداشت، مربوط به جهان یهودی و به‌ویژه شهرهای یهودی‌نشین مذهبی - به‌ویژه بیت‌المقدس / اورشلیم - است.

زیست جهان اسلامی اما بیشتر به سمت یک مواجهه برخوردار از عقلانیت دینی - مدنی در مصاف با پروتکل استاندارد سازمان جهانی بهداشت در مقابله با ویروس جهان‌گیر کرونا حرکت کرده است. هر چند با توجه به گزارش‌های مستند رسانه‌ای شده، بخش‌هایی از زیست جهان اسلام که حاوی ایدئولوژی‌های بنیادگرایی، رادیکالیسم، افراط‌گرایی دینی و شرع‌گرایی متحجرانه و میکانستی به سبک قرون وسطا هستند، همچنان به مخالفت و اعتراض خود به این پروتکل جهانی مشغول هستند و در برابر به تعلیق درآمدن مناسک دینی جمعی و توقف

مراسم آیینی گروهی ادامه می‌دهند و احتمالاً در این راه، کوتاه هم نخواهند آمد. در همه سرزمین‌های اسلامی و جوامع اسلامی موجود در دو زیست جهان تسنن و تشیع (از عربستان و کشورهای عربی حوزه خلیج فارس تا ترکیه و هند و پاکستان، از آسیای میانه تا شمال افریقا و سرانجام ایران) می‌توان شاهد ظهور و بروز این خرده‌فرهنگ‌های دینی در حال مقاومت در برابر پروتکل استاندارد سازمان جهانی بهداشت برای مقابله با ویروس جهان‌گستر کرونا بود.

دست کم در حوزه جهان اسلام، تأثیرات اجتماعی - فرهنگی فاجعه ویروس کرونا علاوه بر تعلیق، توقف و تحدید مراسم آیینی حج عمره در ماه‌های اسلامی حساس (رجبیه و شعبانیه) می‌تواند برای استراتژیک‌ترین ماه بندگی خداوند (ماه مبارک رمضان)، فریضه آن (روزه‌داری)، سنت‌های فرهنگی آن (ضیافت افطاری و سحری) و مناسک آیینی مذهبی آن (دعا و احیای شب‌های قدر) در زیست جهان دینی اسلامی مسئله‌ساز و چالشی باشد.

اما در نهایت امر، زمان بردن و طولانی شدن «تعلیق و تعطیلی مراسم جمعی دینی و شعایر و مناسک جمعی آیینی مذهبی» (به واسطه اجرای توصیه‌های مندرج در پروتکل استاندارد سازمان بهداشت جهانی در مقابله با ویروس جهان‌گیر و جهان‌گستر کرونا) از منظر «جامعه‌شناسی دین» و «انسان‌شناسی دینی» می‌تواند به احتمال قوی منجر به شکل‌گیری چند «عارضه دینی اجتماعی چالشی» برای همه «ادیان ابراهیمی و آسیایی» مورد بحث در این مقاله (یهودیت، مسیحیت، اسلام/ هندویسم، بودیزم، زرتشتی‌گری) شود:

الف) احتمال تقویت «دین‌گرایی فردی»

بر اساس پژوهش‌های جامعه‌شناسی دین، آنگونه که در بخش‌های پیشین بحث شد، به موازات تسریع و تشدید مدرنیته و نیز افول و زوال دین‌گرایی سنتی و تا اندازه‌ای ناتوانی آن با انطباق با مدرنیته - از سویی - و نیز به لحاظ تداوم حس نیاز به معنویت‌گرایی مدرنیته‌ای و دین‌گرایی متناسب با آن در جهان مدرن - از سوی دیگر - در نهایت امر آنچه شاهد آن بوده، هستیم و احتمالاً در آینده‌های دور و نزدیک خواهیم بود، رواج معنویت‌گرایی است که در آن تشخص فردگرا، هویت فردگرایی مدرن، سبک زندگی سکولارتر شده و زندگی روزمره مردم پسند شده، تأثیرات خاصی بر نوع و نحوه دین‌گرایی افراد گذاشته است؛ به طوری که «حوزه خصوصی» افراد، جایگزین و جانشین محراب عمومی کلیسا، کنیسه، مسجد و معبد شده است. در این میان اما «جهان‌کرونایی شده»‌ای که خودمراقبتی، دوری از جمع، فاصله‌گیری اجتماعی و قرنطینه عمومی جمعی را شکل داده است، خودبه‌خود و

خواسته یا ناخواسته عامل مضاعفی شده است برای زمینه‌سازی اجتماعی و فرصت فرهنگی بهتر و بیشتر در جهت تقویت و توسعه «دین‌گرایی فردی».

ب) احتمال توسعه «سکولاریزم»

برحسب همان پژوهش‌های جامعه‌شناختی دین‌مورد ارجاع که در بند پیش به آنها استناد شد و بر اساس منطق دین‌ورزی‌های اجتماعی فرهنگی مدرن، که نقطه ارشمیدسی آنها «دین‌گرایی فردی» است، می‌توان شاهد نوعی سازوکار شیب‌دار در دین‌گرایی‌های فردی بود که در آنها گرایش به باورها و ارزش‌های سنتی دین‌گرایانه و نیز شعائر و مناسک آیینی، شیعی نزولی را طی می‌کند. کاسته شدن از حضور در اجتماعات دینی و فضاهای دینی، بی‌رغبتی و یا کم‌رغبتی به پذیرش مرجعیت سازمان‌ها و نهادهای دینی رسمی مانند روحانیت و در نهایت به تعلیق در آوردن «دین-ورزی جمعی» به طرز باورنکردنی و غیر مترقبه، راه‌گشا و زمینه‌ساز عرفی شدن و دنیوی شدن و «سکولاریزاسیون» است. در این میان پدیداست، وضع «جهان‌کروناپی شده» و از آن مهم‌تر و مؤثرتر، موقعیت «زیست‌جهان‌های دینی کروناپی زده»، فرصت مناسبی برای این عرفی شدن و بریدن از جمع‌های دینی و «خلوت‌گزینی معنوی مدرن» است.

پ) احتمال ماندگاری «سایتیسم، پوزیتیویسم، ماتریالیزم آمپیریسم و راسیونالیزم»

در پژوهش‌های جامعه‌شناختی دین و نیز برحسب منطق «فلسفه علم»، سکولاریزم با «سایتیسم، پوزیتیویسم و ماتریالیزم» هم‌عنان و هم‌ارز است. این سه پدیده مدرنیته‌ای بر حس و احساس عینی تجربی و ملموس زندگی متمرکزند. همین که اکثریت مردم در «جهان‌کروناپی شده غربی - شرقی» معتقد شده‌اند - درست یا نادرست - که تنها راه نجات از جهان‌کروناپی شده در گروهی تمسک به دستاوردهای فنی و مهندسی علم و فناوری پیشرفته پزشکی، بیولوژی، بیوشیمی و مهندسی ژنتیک و متوسل شدن به فرآورده‌های پزشکی لابراتوارهای داروسازی فوق‌مدرن است و نه خزیدن در گوشه محراب و دعا خواندن برای رفع ویروس کرونا، صدای پای سکولاریزم بیشتر شنیده و حس می‌شود. از این روی و از این سبب به احتمال زیاد و در آینده‌های اجتماعی نزدیک و دور در «جهان‌پسا کروناپی» می‌باید بر اساس ایده‌های بحث‌شده در فلسفه علم، همچنان شاهد بالا رفتن اعتبار اجتماعی و پذیرش اجتماعی «مرجعیت علم» برای حل مسائل اجتماعی جهانی بود، تا «مرجعیت دین» و این همان خوراک فکری فرهنگی است که از پس از رنسانس (در سده ۱۵ میلادی در اروپا)، دائم «سکولاریزم» و ضمایم، توابع و الحاقات آن

(پوزیتویسم، ساینتیسم، آمپیریسم، ماتریالیسم و راسیونالیسم) را در متن فلسفه و علوم مدرن تغذیه و فربه نموده و در برابر امواج ضد سکولاریسم نیز نسبتاً آنها را واکنش کرده است.

ت) احتمال شکل‌گیری «دین‌گرایی - بدون تعلق دینی» و «تعلق دینی - بدون دین‌گرایی»

پارادوکس جهان مدرن - که حتی پژوهش‌های رادیکال جامعه‌شناسی دین هم به آن معترف‌اند - و همچنین «جهان‌کروناپی شده» در حرکت روی یک پیوستار اجتماعی است که دو سوی آن، هم‌گرایی (تقارب و نزدیکی) و واگرایی (تباعد و دوری) پدیده‌های مهم و مؤثری مانند سکولاریسم (دین‌گریزی جمعی) و اسپایرتوالیسم (دین‌گرایی فردی) است. در «جهان‌کروناپی شده» و از آن مرتبط‌تر با بحث ما «زیست‌جهان دینی کروناپی زده» که مسئله اصلی و کنونی ما نیز هست، احتمال اینکه دین‌گرایی و دین‌ورزی فردی شده - به سبک و سیاق وصف شده در بالا - بتواند به عنوان نوعی «پویش مقاومت و واکنش معنوی» در برابر امواج سهمگین سکولاریسم، منجر شود تا دین‌ورزان، اجتماعات، سازمان‌ها و نهادهای دینی بتوانند بقای اجتماعی خود را برای «جهان اجتماعی پسا‌کروناپی» نیز تضمین کنند، کم نخواهد بود. اگر چنین «احتمال دینی اجتماعی» محقق و ممکن شود، آنگاه می‌توان شاهد پدیده پیش‌بینی شده دیگری بود که در ادبیات هزاره سوم جامعه‌شناسی دین (از سال ۲۰۰۰ میلادی به این سو) درباره آن بحث شده است؛ منظور احتمال شکل‌گیری «دین‌گرایی بدون تعلق دینی به یک دین رسمی» است.

اما نویسنده معتقد است که هم «دین‌گرایی بدون تعلق دینی» محتمل است (دین‌گرایی هست، اما بیرون از قواعد و مرزها و فضاهای یک دین رسمی؛ مثلاً مسلمانانی که تعلق خاطر و تعلق اجتماعی به روحانیت و نهادها و سازمان‌های دینی اسلامی ندارند) و هم «تعلق دینی بدون دین‌گرایی» ممکن است (تعلق صوری و رسمی به نهاد و سازمان یک دین رسمی هست، اما اعتقاد در رفتار و ایستار عینیت نیافته است؛ مثلاً مسلمانان اسمی که تعلق خاطر و تعلق اجتماعی به روحانیت و نهادها و سازمان‌های دینی اسلامی دارند، اما دین‌ورز نیستند و در رفتار و کردارشان، رایحه خوش دین‌گرایی حقیقی به مشام نمی‌رسد). بنابراین در جهان‌های «کروناپی شده و پسا‌کروناپی» می‌توان احتمال تکوین «دین‌گرایی بدون تعلق دینی» و توسعه «تعلق دینی بدون دین‌گرایی» را در آینده‌های اجتماعی نزدیک و دور شاهد بود.

ث) احتمال توسعه «معنویت‌های نو» و «جنبش‌های دینی جدید»

پژوهش‌های متأخر در جامعه‌شناسی دین و به‌ویژه در حوزه پژوهش‌های «جامعه‌شناسی معنویت‌های جدید» و «جامعه‌شناسی جنبش‌های دینی جدید» معتقدند که در بیرون از مرزهای ادیان ابراهیمی و آسیایی مستقر، تثبیت شده، رسمی و جهانی، شاهد شکل‌گیری یک تحول فرهنگی و تغییر اجتماعی پیش‌بینی نشده هستیم؛ یعنی شاهد این هستیم که «کیش‌ها و آیین‌ها» بی‌عجیب و غریب، با رهبرانی پرمدها، با آموزه‌هایی نامتعارف، وجود پیروانی پرشور، با شعایری رمزواره و با عضوگیری‌های عمدتاً پنهان و سر بسته پیدا شده‌اند. این شکل‌بندی‌های اجتماعات دینی جدید، در اروپا و آمریکا - مهد دوم شکل‌گیری آنها پس از هند: سرزمین کارناوالی و فستیوالی آیین‌های نوظهور - روزافزون و روزشمارند. آنان به همان صورتی که در «جهان پیشاکرونایی» همچنان در تلاش برای پر نمودن خلأهای اجتماعی معنوی - عقیدتی ناشی از «دین‌گرایی - بدون تعلق دینی» و «تعلق دینی - بدون دین‌گرایی» بوده‌اند و تلاش می‌کردند تا جایگزین ادیان رسمی و مستقر و جهانی نیز بشوند، در «جهان کرونایی شده و پساکرونایی» هم به احتمال قوی سعی می‌کنند تا «آلترناتیو معنوی» برای التیام ترومای ناشی از آلام و مصائب کرونا باشند.

در پایان این نوشتار باید به عنوان سنتز نهایی بحث بیان نمود که این نشانگرها و «پدیده‌های دینی اجتماعی» که بحث نمودیم، احتمال تقویت «دین‌گرایی فردی»، توسعه «سکولاریزم»، ماندگاری «سایتیسم، پوزیتیویسم، ماتریالیسم، آمپیریسم و راسیونالیسم»، توسعه «معنویت‌های نو» و «جنبش‌های دینی جدید»، همه نشان‌دهنده این واقعیت اجتماعی است که هم در «جهان اجتماعی کرونایی شده» زمان حال و هم در «جهان اجتماعی پساکرونایی» زمان آینده، همچنان شاهد یک پدیده جامعه‌شناختی دینی پایا و پویا خواهیم بود: «هم‌زیستی هم‌زمان سکولارگرایی و دین‌گرایی». این پدیده را که «علم - فلسفه - الاهیات»، آن را نمایندگی می‌کند، باید حتماً فراتر از «جامعه‌شناسی دین» متعارف و مرسوم و رایج (که میراث مارکس، دورکیم، وبر و زیمل است) در شکل جدیدی از جامعه‌شناسی دین - که نویسنده به سهم خود آن را در پژوهش‌های انجام شده‌اش، «جامعه‌شناسی فلسفی - الاهیاتی - گفت‌وگویی دین» نامیده است - صورت‌بندی شود^(۱۲).

پی‌نوشت‌ها

۱. این کوتاه و بن‌نوشته‌ها در کانال تلگرامی و اینستاگرامی مؤلف آمده است:

Telegram.me /@ smnejatihosseini
Instagram @ s-m nejatihossieni

۲. درباره مضمون و ماهیت تئوریک «الاهیات - جامعه‌شناسی فاجعه» نگاه شود به دو وب‌نوشته زیر:
 - نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۸). «الاهیات فاجعه - پرسش‌هایی که از منظر الاهیات فاجعه قابل تأمل‌اند». در وبلاگ «برای دانشجویانم»: www.for-mystudents.blogfa.com/post/340.
 - نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۸). «الاهیات فاجعه و ماشین روز قیامت - تعامل پیشرفته اکوسیستم و بیوسیستم با خداوند». در وبلاگ «برای دانشجویانم»: www.for-mystudents.blogfa.com/post/441.
۳. درباره «انسان‌شناسی - جامعه‌شناسی دین» و «جامعه‌شناسی دین یهود»، همچنین «تاریخ تمدنی دینی قوم عبری» و نیز «باستان‌شناسی کتاب مقدس» ر.ک: همیلتون، ۱۳۸۷؛ بوی، ۱۳۹۴؛ وبر، ۱۳۹۶ الف؛ پاتای، ۱۳۸۹، دورانت و دورانت، ۱۳۸۹ و فینکنشتاین و سیلیرمان، ۱۳۹۴. درباره «عهدین قدیم و جدید» (تورات و انجیل)، نسخه‌های زیر مرجع اصلی استنادند: عهد عتیق، ج ۱، ۱۳۹۶؛ عهد عتیق، ج ۲، ۱۳۹۶؛ عهد جدید (انجیل)، ۱۳۹۶ و انجیل برنابا، ۱۳۹۰.
۴. ماکس وبر، برجسته‌ترین «جامعه‌شناس دین» و بانی «دین‌پژوهی تاریخی تمدنی مقایسه‌ای» درباره خاصیت‌های موعودگرایی، منجی‌گرایی و بشارت‌گرایی دین یهود در تاریخ این قوم عبری، اظهارات قابل تأملی دارد که با تحلیل من در بالا درباره «مواجهه منجی‌گرایانه یهودیت با فاجعه» همخوانی دارد. در این‌باره وبر می‌نویسد: «... پیامبران [قوم یهود] با شور شوق دینی بی‌مانندشان در حالتی از انتظار دائم به سر می‌بردند و بعد از وقوع هر فاجعه نیز بی‌درنگ انتظار خوشبختی می‌کشیدند...» (وبر، ۱۳۹۶ الف: ۲۷۳).
۵. شرح فرایند و مکانیزم شرعی مفصل «عبادات فقهی مکلفان» و «مناسک جمعی روزمره» و «آیین‌های مناسبتی مسلمین» در رساله‌های عملیه فقهی آمده است. برای نمونه درباره «زیست جهان شیعه امامیه» نگاه شود به دو منبع فقهی معتبر زیر: موسوی الخمینی، ۱۳۸۶ و حسینی سیستانی، ۱۳۸۷. درباره «مستندات نقلی و حدیثی» این مناسک و آیین‌های عبادی دینی در اسلام شیعی و روایت این «مسائل شرعی» نیز ر.ک: کلینی، ۱۳۷۵.
۶. از منظرهای «الاهیات - فلسفه دین» و نیز «جامعه‌شناسی دین»، سه منبع مهم و مرجع زیر برای مقایسهٔ ادیان ابراهیمی سودمند است: مک‌گراث، ۱۳۸۴؛ پترسون و دیگران، ۱۳۷۹؛ وبر، ۱۳۹۶ ب و ترنر، ۱۳۹۰.
۷. درباره «رسانه دینی» و «ارتباطات آیینی دینی مجازی» برای نمونه ر.ک: هوور و لاندبای، ۱۳۸۹؛ استوت، ۱۳۸۸؛ هوور، ۱۳۸۸؛ رودنولر، ۱۳۸۷ و جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۸.
۸. درباره آموزه‌های فلسفی عقیدتی و معنوی متأزیستی این ادیان آسیایی ر.ک: اوپانشادها، کتاب‌های حکمت، ۱۳۹۰ و دما پدا، متن بودایی: راه حق و سروده‌هایش، ۱۳۹۶. درباره متن مقدس دین کنفوسیوس و تایویزم نیز به این نسخه‌ها استناد می‌شود: تانوته چینگ لائوتزه، راهنمای هنر زندگی و خرد ناب، ۱۳۹۲؛ کنفوسیوس، ۱۳۹۷ و منسیوس، ۱۳۹۰. برای آگاهی از ماهیت «ادیان چینی و ژاپنی» نیز ر.ک: ساسو و رید، ۱۳۸۵. و درباره ماهیت تاریخی تمدنی این ادیان آسیایی ر.ک: دورانت و دورانت، ۱۳۸۹؛ فصل‌های چهارم (بودا)، پنجم (هند: بهشت ادیان) و ششم (قرون ناشناخته: دین در چین و ژاپن).
۹. جالب اینکه در دین بودایی، واژهٔ «کرونا» شامل «محبت و آرامش و شفقت و مهربانی و صمیمیت» نیز هست؛ ر.ک: نعیمی و محمودی، ۱۳۹۷.
۱۰. از میان ده‌ها اثر تحلیلی اجتماعی - تاریخی موجود در حوزهٔ جهانی رو به پیشرفت «مطالعات ایرانی» برای نمونه چند منبع عالی برای شناخت جغرافیای تاریخی - فرهنگی «جهان زرتشتی» در «جهان امپراتوری جهانی ایران باستان» در زیر انتخاب و معرفی شده است: نیولی، ۱۳۹۳؛ بروسیوس، ۱۳۹۰؛ اوستا، کهن‌ترین سرودهای ایرانیان، ۱۳۹۲؛ ژینیو، ۱۳۹۲؛ شاکد، ۱۳۸۷؛ نیکولایونا و لوف، ۱۳۹۴؛ فولتس، ۱۳۹۶؛ چرتی، ۱۳۹۵ و کنت، ۱۳۹۵.
۱۱. نگاه شود به مقاله نجاتی حسینی (۱۳۹۷) که در «همایش دین و شادی» در گروه دین انجمن جامعه‌شناسی ایران ارائه شده است.
۱۲. برای نمونه ر.ک: نجاتی حسینی، ۱۳۹۸ الف؛ نجاتی حسینی، ۱۳۹۸ ب و نجاتی حسینی، ۱۳۸۹.

منابع

منابع اینترنتی فارسی

۱. سایت خبرگزاری قرآنی ایگنا (۱۱ فروردین ۱۳۹۹). تأثیر و تأثر پیروان ادیان در بحران جهانی شیوع کرونا. قابل دسترسی در: www.iqna.ir.
۲. سایت پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای (۳ فروردین ۱۳۹۹). قابل دسترسی در: www.khameneie.ir.
۳. سایت پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری (۲۰ اسفند ۱۳۹۸). قابل دسترسی در: www.leader.ir.
۴. سایت ادیان نیوز-ردنا (۱۰ فروردین ۱۳۹۹). مسیح در عید پاک ما را از شر کرونا نجات می‌دهد. قابل دسترسی در: www.adyannews.net.
۵. سایت ایسنا (۱۶ فروردین ۱۳۹۹). اعلام منع تردد در محلات مسکونی یهودیان ارتدکس در اراضی اشغالی. قابل دسترسی در: www.isna.ir.
۶. سایت تی آر تی نت فارسی (۳۱ مارس ۲۰۲۰). حمله یهودهای متعصب به مسجد الاقصی. قابل دسترسی در: www.trt.net.tr/persia.
۷. سایت ای.ای. کام فارسی (۶ دسامبر ۲۰۱۹). انتقاد اردن از یورش یهودیان افراطی به مسجد الاقصی. قابل دسترسی در: <https://www.aa.com.tr/fa>.
۸. سایت دویچه وله فارسی (۴ آوریل ۲۰۲۰). اعلام منع تردد در محلات مسکونی نشین یهودیان. قابل دسترسی در: www.dw.com/fa.ir.
۹. سایت دویچه وله فارسی (۳۱ مارس ۲۰۲۰). شیوع سریع ویروس کرونا در بین یهودیان ارتدوکس اسرائیل. قابل دسترسی در: www.dw.com/fa.ir.
۱۰. سایت بی بی سی فارسی و جهانی (۳۰ مارس ۲۰۲۰). پلیس اسرائیل حریف تشیع کنندگان خاخام یهودی نشد. قابل دسترسی در: www.bbc.com/world-persian.
۱۱. سایت همشهری آنلاین (۹ فروردین ۱۳۹۹). دعای پاپ برای رهایی جهان از شر کرونا. قابل دسترسی در: www.hamshahrionline.ir.
۱۲. سایت فرصت نت (۲۶ اسفند ۱۳۹۸). کرونا سنت پاپ را هم با مشکل مواجه ساخت. قابل دسترسی در: www.forsatnet.ir.
۱۳. سایت خبرگزاری شبستان (۳ فروردین ۱۳۹۹). درخواست پاپ واتیکان به برپایی دعا و نیایش برای قربانیان کرونا. قابل دسترسی در: www.shabestan.ir.
۱۴. سایت خبرگزاری ایرنا (۱۸ فروردین ۱۳۹۹). پاپ به دلیل شیوع کرونا، مراسم عبادی هفتگی را از طریق ویدئو برگزار کرد. قابل دسترسی در: www.irna.ir.
۱۵. سایت همشهری آنلاین (۵ فروردین ۱۳۹۹). قابل دسترسی در: www.hamshahrionline.ir.
۱۶. سایت فرارو (۲۴ اسفند ۱۳۹۸). قابل دسترسی در: www.fararu.com.
۱۷. سایت همشهری آنلاین (۵ فروردین ۱۳۹۹). قابل دسترسی در: www.hamshahrionline.ir.
۱۸. سایت خبرگزاری تسنیم (۱۹ اسفند ۱۳۹۸). قابل دسترسی در: www.tasnimnews.ir.
۱۹. سایت مهر نیوز (۵ فروردین ۱۳۹۹). قابل دسترسی در: www.mehnews.com.
۲۰. سایت پایگاه خبری رخ جهان نما (۲۸ اسفند ۹۸). نوشتن ادرار گاو برای پیشگیری از کرونا - هندوها قرار است چه ویروس جدیدی را وارد جهان کنند؟. قابل دسترسی در: www.rokhja.hannama.ir.

منابع

۲۱. سایت فرادید (۲۵ اسفند ۱۳۹۸). میهمانی نوشیدن ادرار گاو برای در امان ماندن از کرونا. قابل دسترسی در: www.faraddid.ir.
۲۲. سایت کجارو (۲۱ اسفند ۹۸). احمدرضا فرهید: «شروع کرونا جشنواره هولی هند را لغو نکرد». قابل دسترسی در: www.kojaro.com.
۲۳. سایت انجمن موبدان تهران (۱۶ اسفند ۱۳۹۸). قابل دسترسی در: <https://www.njomanemobedan.com>.
۲۴. سایت خبرگزاری ایرنا (۶ فروردین ۱۳۹۹). دومین محموله کمک پزشکی پارسان هند به ایران. قابل دسترسی در: www.irna.ir/news.
۲۵. سایت ۵۵ آنلاین (۱۴ اسفند ۱۳۹۸). زرتشتیان یزد برای «سلامتی ایران»، آیین نیایش برگزار می کنند. قابل دسترسی در: www.55online.ir.
۲۶. سایت انجمن جهانی زرتشتیان world-Zoroastrian-council (فروردین ۱۳۹۹). گزارش خبرنگار امرداد - فرشته جمشیدی. قابل دسترسی در: www.W-Z-C.CO.
۲۷. سایت برساد (۱۱ فروردین ۱۳۹۹). زیارتگاه پیر نارکی در روز سیزده بدر بسته خواهد بود. قابل دسترسی در: www.beresad.com.
۲۸. سایت امرداد - تارنمای خبری زرتشتیان (۱۱ فروردین ۱۳۹۹). قابل دسترسی در: www.amordadnews.com.
۲۹. سایت برساد (۱۱ فروردین ۱۳۹۹). گفت و گوی زنده اینستاگرامی با دکتر انوشیروان حکیم / گفت و گو با گردآفرید مرادیان، مسئول آموزش بیمار و ارتقای سلامت بیمارستان مسیح دانشوری و هموند انجمن خیریه درمانی زرتشتیان / صحبت های شاهرخ باستانی، فرنشین مؤسسه مهرآوران یسنا کویر یزد درباره وضعیت زرتشتیان یزد در مقابله با بیماری کرونا / گفت و گوی اینستاگرامی با حضور دکتر شهریار مالی، جراح قلب و استاد دانشگاه علوم پزشکی یزد درباره شایعات و واقعیت های کرونا / توضیحات نسرين مرادیان کارشناس ارشد روان شناسی و هموند انجمن خیریه درمانی زرتشتیان در گفت و گوی زنده اینستاگرامی با سایت برساد با موضوع مدیریت استرس در شرایط بحرانی و پاسخ به پرسش های کرونایی همکیشان زرتشتی. قابل دسترسی در: www.beresad.com.
۳۰. سایت خبرگزاری ایرنا (۲۸ اسفند ۱۳۹۸). گفت و گو با سپنتا نیکنام، عضو زرتشتی شورای اسلامی شهر یزد. قابل دسترسی در: www.irna.ir/news.
۳۱. سایت اینا نیوز (۲۸ خرداد ۱۳۹۸). برگزاری بزرگ ترین مراسم سالانه زرتشتیان جهان در یزد / «چک چک» میعادگاه پیروان آیین زرتشت. قابل دسترسی در: <https://www.ilna.news/fa/tiny/news-774951>
۳۲. سایت خبرگزاری مهر (فروردین ۱۳۹۸). سید محمود نجاتی حسینی: الاهیات فاجعه - پرسش هایی که از منظر الاهیات فاجعه قابل تأمل اند، قابل دسترسی در: www.mehrnews.com.
۳۳. وبلاگ «برای دانشجویانم» (فروردین ۱۳۹۸). سید محمود نجاتی حسینی: الاهیات فاجعه - پرسش هایی که از منظر الاهیات فاجعه قابل تأمل اند. قابل دسترسی در: www.for-mystudents.blogfa.com/post/340.
۳۴. وبلاگ «برای دانشجویانم» (اسفند ۱۳۹۸). سید محمود نجاتی حسینی: الاهیات فاجعه و ماشین روز قیامت - تعامل پیشرفته اکوسیستم و بیوسیستم با خداوند. قابل دسترسی در: www.for-mystudents.blogfa.com/post/441.

منابع

منابع اینترنتی عربی

۱. سایت شبکه الجزیره (۵-۳-۲۰۲۰). اسامه ابوالرب: كيف أثر فيروس كورونا على الشعائر الدينية للمسلمين؟. قابل دسترسی در: www.aljazeera.net.
۲. سایت شبکه فلسطین الاخباریه (مارس ۲۰۲۰). الأوقاف «تدعو المواطنين للصلاة في منازلهم حفاظاً على سلامتهم و منعاً لتفشي فيروس كورونا». قابل دسترسی در: www.pnn.pc.
۳. سایت وزاره الاوقاف و الشؤون اسلاميه للملكه المغرب (الاربعاء- مارس ۱۸-۲۰۲۰). إغلاق المساجد بسبب كورونا. السكنفل: حفظ الحياة أساسى شرعاً و الالتزام واجب. قابل دسترسی در: www.habous.gov.ma/index.php.
۴. سایت وزاره الشؤون الدينيه و الاوقاف للملكه الجزائر (الثلاثاء- مارس ۲۴-۲۰۲۰). بعد غلق المساجد، وزارة الشؤون الدينية: الأئمة مدعوون لتوظيف الوسائط الاجتماعية لنشر الخطاب المطمئن. قابل دسترسی در: www.eldjazeeraonline.net.
۵. سایت وزاره الاوقاف و الشؤون اسلاميه للملكه المغرب (الثلاثاء ۲۹ رجب ۱۴۴۱ هـ الموافق ۲۴ مارس ۲۰۲۰). «فتوى من المجلس العلمى الأعلى بإغلاق المساجد مؤقتاً». قابل دسترسی در: www.habous.gov.ma/index.php.

منابع اینترنتی لاتین

۱. سایت عرب نیوز (۱۶ مارس ۲۰۲۰). هندوها و نوشیدن شربت الگزیر ادرار گاو برای درمان کرونا. قابل دسترسی در: www.arabnews.com.
۲. سایت مرکز کنترل و پیشگیری از بیماری‌های صلیب سرخ جهانی (۲۳ مارس ۲۰۲۰). توصیه و راهنمایی رهبران سازمان‌های اجتماعی مذهبی برای آمادگی و پیشگیری از ویروس کوید ۱۹ - کرونا. قابل دسترسی در: www.cdc.gov.
۳. سایت روابط خارجی - شورای روابط خارجی (۱۹ مارس ۲۰۲۰). کالی رایینسون: چگونه ادیان جهانی با ویروس کرونا مقابله کرده‌اند؟. قابل دسترسی در: www.foreinsAffaires.com, www.cfr.org
۴. سایت شورای روابط اجتماع یهودیان نیویورک (۲۰ مارس ۲۰۲۰). در برابر کرونا چه باید انجام دهیم؟. قابل دسترسی در: www.jcrny.org.
۵. سایت ادیان برای صلح - مرکز بودایی ملبورن استرالیا (۱۷ مارس ۲۰۲۰). مرکز بودایی ملبورن و واکنش در برابر کرونا. قابل دسترسی در: www.religionforpeaceaustralia.org.au/buddhist-center.
۶. سایت کنگره مسیحیان پاکستان (۲۵ مارس ۲۰۲۰). همه انسانیت در برابر کرونا - رهبران دینی جهان باید با رهبران هندو و هندی برای صلح جهانی دیدار کنند. قابل دسترسی در: www.pakistanchristiancongress.org.
۷. سایت شبکه خبری الجزیره انگلیسی (۲۰ مارس ۲۰۲۰). کرونا ویروس جهان گیر: بسته شدن همه مراکز پرستش در جهان اسلام و مسیحیت و بودیسم. قابل دسترسی در: www.aljazeera.com.
۸. سایت اخبار پزشکی (۲۶ مارس ۲۰۲۰). آناندا ماندال: رژیم امساک و خویشتن داری‌های مذهبی چیست؟. قابل دسترسی در: www.medical-news.net.

منابع

۹. سایت مرکز بودایی ملبورن (۱۷ مارس ۲۰۲۰). مرکز بودایی ملبورن و واکنش در برابر کرونا: عمل به تعالیم بودا - محبت، مهربانی، شفقت، آرامش، امید. قابل دسترسی در: www.religionforpeaceaustralia.org.au/buddhist-center.
۱۰. سایت معبد بودایی «هو گوانگ شان هسی لای» در نیویورک (۸ مارس ۲۰۲۰). اطلاعیه بسته شدن معبد بودایی و آنلاین شدن کلاس های تعالیم بودا. قابل دسترسی در: www.hsilie.org.
۱۱. سایت مجله عمومی «لایونز روار» (بهار ۲۰۲۰). قابل دسترسی در: www.lionsroar.com.
۱۲. سایت مرکز ذن مدیتیشن مینه سوتا (۳۱ مارس ۲۰۲۰). قابل دسترسی در: www.mnzencenter.org/burkett_blog
۱۳. سایت میانمار از درون (۱۷ مارس ۲۰۲۰). راهبان بودایی میانمار در هلی کوپتر برای مردم سرودها و تعالیم بودایی را نیاپش و زمزمه می کنند. قابل دسترسی در: www.insightmyanmar.org.

گزارش های لاتین

1. Sharma, I.c. (2020). media report on “briefing on covid19”, indian council of medical research, department of health research – ministry of health & family welfare government of india –also available in www.icmr.india.gov.
2. athreya,vamsi (2020). india prepares for corona virus-steps of health ministry, also available in www.freshlivers.com.; india fight corona virus (2020). www.studyiq.com.
3. wikipedia, the free encyclopedia (2020). impact of the 2019–20 coronavirus pandemic on religion, also available in www.en.wikipedia.org.
4. www.economictimes.indiatimes.com. February 16, (2020). Bizarre! Hindu mahasabha says coronavirus an “angry avatar”. Also available in , www.economictimes.indiatimes.com.

فهرست ارجاعات

۱. استوت، دانیل (ویراستار) (۱۳۸۸). برگزیده دانشنامه دین، ارتباطات و رسانه. گروه مترجمان (به کوشش سید حمیدرضا قادری). قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما.
۲. انجیل برنابا (۱۳۹۰). ترجمه حیدرقلی خان قزلباش (سردار کابلی). تهران: المعی.
۳. اوپانیشادها، کتاب های حکمت (۱۳۹۰). ترجمه مهدی جواهریان و پیام یزدان جو. تهران: مرکز.
۴. اوستا، کهن ترین سرودهای ایرانیان (۱۳۹۲). گزارش و پژوهش جلیل دوست خواه. تهران: مروارید، ۲ جلد.
۵. پروسیوس، ماریا (۱۳۹۰). ایرانیان عصر باستان. ترجمه هایده مشایخ. تهران: هرمس.
۶. فیونا (۱۳۹۴). مقدمه ای بر انسان شناسی دین. ترجمه مهرداد عربستانی. تهران: نقد افکار.
۶. پاتای، رافائل (۱۳۸۹). یهودیت عامیانه. در: مقدمه ای بر پژوهش در دین، گزینش و ترجمه ابراهیم موسی پور. تهران: جوانه توس، صص ۱۳۷-۱۵۱.
۷. پترسون، مایکل و دیگران (۱۳۷۹). عقل و اعتقاد دینی: در آمدی بر فلسفه دین. ترجمه احمد نراقی و ابراهیم سلطانی. تهران: طرح نو.
۸. پیمایش ملی تدین اسلامی ایرانیان (۱۳۹۳). مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران. مدیر پروژه: محمدرضا طالبان. ایسپا. تهران: سازمان جهاد دانشگاهی.
۹. پیمایش ملی سنجش دین داری ایرانیان (۱۳۸۹). مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، ایسپا. تهران: سازمان جهاد دانشگاهی.

منابع

۱۰. تائوته چینگ لائوتزه، راهنمای هنر زندگی و خرد ناب (۱۳۹۲). ترجمه فرشید قهرمانی. تهران: مثلث.
۱۱. ترنر، برایان. اس (۱۳۹۰). اسلام و ماکس وبر. ترجمه سعید وصالی. تهران: مرکز.
۱۲. جمعی از نویسندگان (۱۳۸۸). دین و رسانه. گروه مترجمان (گردآورنده: سید حمیدرضا قادری و حسین عمید، با درآمدی از مهدی محسنیان راد). قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
۱۳. چرتی، کارلوج (۱۳۹۵). ادبیات پهلوی. ترجمه پانته آثریا. تهران: فرزانه روز.
۱۴. حسینی سیستانی، سید علی (۱۳۸۷). توضیح المسائل. تهران: عالم افروز.
۱۵. دما پدا، متن بودایی: راه حق و سروده‌هایش (۱۳۹۶). ترجمه از متن پالی: رضا علوی. تهران: فرزانه روز.
۱۶. دورانته، ویل و آریل دورانته (۱۳۸۹). دین در تاریخ تمدن. تدوین علی فتحی لقمان. شیراز: آوند اندیشه.
۱۷. دین‌داری ایرانیان، یافته‌های پیمایش ملی: موج اول (۱۳۹۰) (۱۳۹۰) سازمان تبلیغات اسلامی، دفتر برنامه‌ریزی پژوهش‌های کاربردی. مدیران پژوهش: عباس کاظمی و مهدی فرجی. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۸. رودنولر اریک، دبلیو (۱۳۸۷). ارتباطات آیینی، از گفت‌وگوهای روزمره تا جشن‌های رسانه‌ای. ترجمه عبدالله گیویان. تهران: دانشگاه امام صادق (ع) و پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
۱۹. ژنیو، فیلیپ (۱۳۹۲). انسان و کیهان در ایران باستان. ترجمه لیندا گودرزی. تهران: ماهی.
۲۰. ساسو، مایکل و دیوید رید (۱۳۸۵). ادیان چین و ژاپن. ترجمه محمدعلی رستمیان. قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
۲۱. شاکد، شائول (۱۳۸۷). تحول ثنویت: تنوع آرای دینی در ایران باستان. ترجمه سید احمدرضا قائم‌مقامی. تهران: ماهی.
۲۲. عهد جدید، انجیل (بر اساس کتاب مقدس اورشلیم) (۱۳۹۶). ترجمه پیروز سیار. تهران: نی.
۲۳. عهد عتیق، جلد اول (کتاب‌های شریعت یا تورات: بر اساس کتاب مقدس اورشلیم) (۱۳۹۶). ترجمه پیروز سیار. تهران: هرمس.
۲۴. عهد عتیق، جلد دوم (کتاب‌های تاریخ: بر اساس کتاب مقدس اورشلیم) (۱۳۹۶). ترجمه پیروز سیار. تهران: نی.
۲۵. فولتس، ریچارد (۱۳۹۶). دین‌های ایران باستان. ترجمه امیرزمانی. تهران: دیبایه.
۲۶. فینکنشتاین، اسرائیل و نیل اشتر سیلبرمان (۱۳۹۴). باستان‌شناسی کتاب مقدس: نگاهی نو به تاریخ قوم یهود و منشأ کتاب‌های مقدس. ترجمه سعید کریم‌پور. تهران: سبزان.
۲۷. کنت، رولاند. گ (۱۳۹۵). فارسی باستان: دستور زبان، متون، واژه‌نامه. ترجمه سعید عریان. تهران: علمی.
۲۸. کنفوسیوس (۱۳۹۷). مکالمات. ترجمه حسین کاظم‌زاده ایرانشهر. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۲۹. کلینی، محمدتقی (سده ۵ ه. ق / ۱۱ م) (۱۳۷۵ ه. ش). اصول کافی. با ترجمه و شرح فارسی محمدباقر کمره‌ای. سازمان اوقاف و امور خیریه. تهران: اسوه، ۶ جلد.
۳۰. مک‌گراث، الستر (۱۳۸۴). درس‌نامه الاهیات مسیحی. ترجمه بهروز حدادی. قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
۳۱. منسیوس (۱۳۹۰). حکایت‌های اخلاقی از آیین کنفوسیوسی. ترجمه گیتی وزیری. تهران: بصیرت.
۳۲. موسوی الخمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۶). رساله توضیح المسائل شرعی. قم: نیلوفرانه.
۳۳. نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۵). معنویت‌های جدید و پیامدهای فرهنگی و اجتماعی آن.

منابع

- در: مجموعه مقالات گزارش وضعیت اجتماعی کشور، گردآورندگان: محمدرضا جوادی یگانه و غلامرضا غفاری. تهران: شورای اجتماعی کشور، جلد دوم، صص ۵۳۶-۵۹۴.
۳۴. نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۷). تقویم دینی غم‌ناکی و شادکامی: ال‌هیات سوگ (دنیا) و سرور (آخرت) (چکیده قابل دریافت مقاله در www.isa.org.ir).
۳۵. نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۱). «واقعیت اجتماعی دین‌داری در جامعه ایران پس از انقلاب اسلامی». فصلنامه مطالعات اجتماعی دین (مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، بخش جامعه‌شناسی دین). سال اول، شماره اول، صص ۸۷-۱۰۰.
۳۶. نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۸ الف). دین در رویارویی با «وفاق - تضاد - پویایی»: از سنت‌های جامعه‌شناسی دین تا ال‌هیات فلسفی اجتماعی گفت و گویی هابرماسی. ارائه شده در پانل دین‌همایش انجمن جامعه‌شناسی ایران، چهارمین همایش کنکاش‌های مفهومی و نظری درباره جامعه ایران. تهران: انجمن جامعه‌شناسی ایران، اردیبهشت ۱۳۹۸ [در دست چاپ].
۳۷. نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۸ ب). زمینه‌های جامعه‌شناختی گفت و گویی بینادینی: روایت ال‌هیات گفت و گویی هابرماسی از مسئله کثرت‌گرایی دینی و راهبرد آن. ارائه به همایش انجمن فلسفه دین ایران، هشتمین همایش بین‌المللی فلسفه دین معاصر. مشهد: بهمن ۱۳۹۸ [در دست چاپ].
۳۸. نیمی، فرشته و ابوالفضل محمودی (۱۳۹۷). «جایگاه و اهمیت کرونا (شفقت) در مکتب مهابانه بودایی و مکتب خراسان عرفان اسلامی». فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های اعتقادی - کلامی. شماره ۳۱، صص ۱۷۵-۱۹۸.
۳۹. نیکولایونا ولف، ماریا (۱۳۹۴). فلسفه یونانی متقدم و ایران باستان. ترجمه سیاوش فراهانی. تهران: حکمت.
۴۰. نیولی، گرادو (۱۳۹۳). زرتشت در تاریخ. ترجمه مهدیه چراغیان. تهران: پارسه.
۴۱. همیلتون، ملکم (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی دین. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: ثالث.
۴۲. هور، استوارت (۱۳۸۸). دین در عصر رسانه. ترجمه علی عامری مهابادی و دیگران. با درآمدی از سید حمید مولانا. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
۴۳. هور، استوارت. ام و نات لاندبای (۱۳۸۹). بازاندیشی درباره رسانه، دین و فرهنگ. ترجمه مسعود آریایی‌نیا. تهران: سروش.
۴۴. وبر، ماکس (۱۳۹۶ الف). جامعه و دین در فلسطین باستان. در: سیمای فکری ماکس وبر، نوشته راینهارد بندیکس، ترجمه محمود رامبد. تهران: هرمس، فصل ۷.
۴۵. نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۶ ب). جامعه‌شناسی دین. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: ثالث.